

HAJDU TIBOR

A magyar tisztikar társadalmi helyzete, összetétele és presztízse a kiegyezés előtt és után (1850—1883)

A cím ne vezesse félre az olvasót; a tanulmány, melyet figyelmére méltatott, nem hadtörténeti tárgyú. Hiszen 1849 és 1867 között „a magyar tisztikar” nem szervezetszerűen létezett. A magyar társadalomnak, az „úri közcsoportnak” azonban része a katonatisztek foglalkozási csoportja, sőt nagyon is élesen körülhatárolt, saját életformával, erkölcsi és illemtudással rendelkező része. Bár a magyar hivatásos tisztek száma a 19. században sohasem volt több 2—3 ezer főnél, ez a réteg fontos szerepet játszott a társadalom életében, értékrendjének alakulásában, illemszabályai nemcsak a tartalékos tisztek ezreire, de végső soron az egész úri társadalomra kötelezőek voltak, irányítói és bizonyos tekintetben példaképei az altisztek, sorkatonák, más fegyveres erők tömegének.

Mai történetírásunk alig foglalkozik a dualizmus kori magyar tisztikar, haderő politikai és társadalmi szerepével, államtudományunk, szociológiai irodalmunk még kevésbé, de a polgári kor történetírása sem méltatja több figyelemre a tisztikart. Szekfű *Három nemzedékében* szó sem esik róla, Weis István *A mai magyar társadalomban* éppen, hogy említi.

A történeti irodalom érdeklődésének hiányát részben igazolja az a körülmény, hogy ha Európa legtöbb országában éppen az első világháborút megelőző fél évszázadban húzódik vissza leginkább a hadsereg a politikától, úgy ez fokozottan áll Magyarországra. Mi több, nálunk a tisztikar és a hadsereg háttérbe szorulása nemcsak a liberális éra szellemének tett engedmény, a tisztikar átmenetileg valóban elvesztette a magyar társadalomban évszázadokon át elfoglalt döntő pozícióját.

A törökidőszak századaiban annyira kivért a vitézlő rend, hogy magyar tisztek, parancsnokok már az ország, Buda felszabadításában is elég mérsékelt számban vettek részt, hozzáértő parancsnokok hiánya jellemezte a kuruc szabadságharcokat. A 18. századi Magyarországon a katonatiszti kar létszáma, jelentősége, presztízse kisebb volt, mint Ausztriában. Mária Terézia erőfeszítései, hogy visszavezesse a magyar nemes ifjakat a katonai pályára, nem voltak eredménytelenek, ami a porosz és napóleoni háborúkban meg is mutatkozott. A Magyarországról toborzott ezredek tulajdonosai, tisztjei nagyrészt magyarok voltak, bár a Habsburg-hadsereg tisztikarában a magyarok száma ekkor sem közelíti meg a magyarság vagy éppen a magyar nemesség birodalmi arányát. Főleg a huszároknál szolgált sok magyar tiszt, viszont a tüzérség fejlődése ellenére „magyar tüzérsapat azonban sem ekkor, sem később nem volt, sőt magyarok a tisztek és a legénység között is legfeljebb elvétve akadtak”.¹

¹ Magyarország hadtörténete. Főszerkesztő Liptai Ervin. Bp. 1984. I. 405. (Az id. fejezet szerzője Borus József)

Ámde már a nagy királynő céltudatos toborzása is nehézségekbe ütközött. A 18. század az ország újjáépítésének százada; az elpusztult haza betelepítése, életre keltése elég teret adott a felszabadult megyékbe visszatérő nemességnek, amely így nem kényszerült az idegen szellemű és nyelvű hadseregbe. „Pató Pál úr” tengődhetett bár közmondásos hét szilvafája termésén, mégis nagy úr volt szülőföldjén, alázatos jobbágyok igazították el vánkosát, megyeszerte segítőkész rokonok peres ügyeit. Nemhogy őseinek véres kardja után nem vágyott, a baráti-rokonai megye határát sem szívesen lépte át, a „német városba” menni már elegendő pénz híján is ritkán jutott eszébe. Sőt azok közül, akik mégis kedvet éreztek a katonai pályára, elég számosan inkább a francia vagy porosz huszárezredbe szöktek át, semmint a Habsburgokat szolgálják.²

Nem jelenti ez, hogy a 18. századi magyar nemestől idegen lett volna a katonáskodás; de keveseknél vált élethivatássá, inkább fiatalkori időtöltés, kalandvágyból vagy más megélhetés híján, olyan kiváló egyéniségeknél is, mint Fazekas Mihály vagy a testőr-írók. A „vad hadnagyéveknek” rendszert a házasság és a velejáró letelepedés vetett véget. Az arisztokrata ifjak nagyrésze ugyancsak az iskola és a nősülés közti néhány év átmulatására szolgált valamelyik magyar huszárezredben. Kötődésük a katonai (vagy a civil) szolgálatvállaláshoz, sokkal lazább volt, mint a német nemesnek, kit a kisvárosok sűrűsége és az államapparátus mindenkori jelenléte kóborló rittekből fegyelmezett állampolgárrá nevelt. Amíg a polgárosodó Németországban a nemes ifjak jelentős birtokot nem öröklő többségének utolsó menedéke volt a hadsereg, a magyar nemes ifjak nagy részének keletinek gúnyolt mentalitása a karrier vagy pénz hiányát jobban el tudta viselni, mint a szabadság hiányát, az állandó alárendeltséget és felügyeletet. A minél előbb saját családra — és konyhára — vágyó magyar úrral szemben a német tisztben volt valami a bolygó hollandi nyugtalanságából, valami a barbárság vagy a nőtlen lovagrendek katona-kasztjának családalapítási tilalmát őrző hagyományból. (Jellemző, hogy Ferenc Ferdinánd trónörökös, kinek annyira ellenszenves volt a magyar mentalitás, egy félhivatalos iratában értetlenségét fejezte ki — miért akarnak a tisztek fiatalon megnősülni, s egy magyarázatot talált — bizonyára unalomból.)³

A német fejedelemségekben a katonatiszti pálya a 18—19. században is a legelőkelőbbek közé tartozott, presztízse jóval nagyobb volt, mint Ausztriában vagy éppen Magyarországon, s míg többnyire összefonódott tiszt karrier és nemesi cím, még anyagilag is többet jelentett, mint a legtöbb értelmiséghivatalnok pálya, hiszen Németország évszázadokkal megelőzte Európát az értelmiségi túltermelésben és munkanélküliségben. A német fejedelemségeknek nem volt szükségük annyi tisztre, amennyit a nemesség produkált, s így a Habsburgok hadserege már a 17—18. században mindinkább megtelt német birodalmi (és kisebb számban még vallon, olasz, brit) hivatásos katona-nemesekkel, kiket Magyarországon ritka egyetértésben szemlélt idegenkedéssel, ha nem gyűlölettel városi polgár, vidéki nemes és paraszt.

A külföldi tiszt utánpótlás bőséges áradása még az osztrák katonák hiányát is kipótolta. A 18. századtól ugyanis a birtokos ősnemesség Ausztriában

² Ezek számára 1. Zachar József: *Idegen hadakban*. Bp. 1984.

³ Ferenc Ferdinánd levele Beck tábornagynak 1896. május 6. Közli Edmund von Glaise-Horstenau: Franz Josephs Weggefährte. Das Leben des Generalstabschefs Grafen Beck. Zürich—Leipzig—Wien 1930. 482.

is kezd visszahúzódni a tiszti pályától, s példáját követi a gyarapodó bécsi polgárság. Míg a jövevények, Savoyai Eugentől Edelsheim (később Edelsheim-Gyulai) Lipótig elfoglalták a szélesebb látókört igénylő magasabb és középső irányító posztok jó részét, a csapattiszti kar és a katonai bürokrácia pótlásában kiegészíti őket mind nagyobb számban a csehországi, erdélyi galíciai németiség, valamint a szegény horvát, olasz, később lengyel nemesség katonáskodásra hajlamos része, ezeket viszont a nemesi címet vagy éppen csak szabadságot kapott horvát, székely, hajdú katonaságból kiemelkedő réteg.

Ha tehát Mária Terézia erőfeszítéseket tett, hogy előkelő magyar nemes ifjakkal megszerettesse a tiszti pályát, annak oka még inkább a birodalom nemességének politikai egységére való törekvés volt, mint az igazi tisztihány. Ennek az igénynek felelt meg az eredmény. Számos magyar főnemesi családban egészen Königgrätzig hagyomány maradt a katonai pálya. Ilyen többek között a gróf Hadik, Vécsey, Festetics, Pálffy, Forgách vagy a tekintélyes köznemesi Fejérváry, Görgey, Hertelendy, Perczel, Pongrácz család — vagy az erdélyi gróf Gyulai család, melyből több magasrangú tábornok került ki, így az a Gyulai Ferenc is, aki igazi hírnevét az 1859-es olaszországi hadjárat elpuskázásával szerezte, de már 1849-ben osztrák hadügyminiszter a magyar szabadságharc leverésének napjaiban, ami eléggé bizonyította Habsburg-hűségét.

Tehát a katonai pálya meglehetősen előkelő volt Magyarországon a 19. század első felében, ami a főnemesség szereplését illeti. De a nagyszámú magyar köznemességből, amely pedig mindinkább anyagi tönkremenéssel küzdött, mégsem fordultak elegendő számban a tiszti pálya felé, illetve jó néhányan pár évi szolgálat után inkább a létbizonytalanságot választották és kiléptek a hadseregből. Még azok is, akikben olyan katonai talentum lakott, mint egy Görgei Artúrban vagy Klapka Györgyben. A tiszti elitet képező wiener-neustadti akadémián a napóleoni háborúk idején (1801—1815 között) 22% körül volt a Magyarországról származó növendékek aránya. Közülük azonban csupán mintegy 6,3% a magyar, 7% horvát, illetve délszláv határőr és 8,4% a Magyarországon, Erdélyben vagy a határőrvidéken élő, főleg nemes és/vagy tiszti, de részben már polgári német család fia.⁴ A fenti adatok értékelésénél vegyük figyelembe, hogy Wiener-Neustadtban főleg gyalogos, vadász és határőr tiszteket képeztek, ezért a magyarok száma bizonyára kevesebbet, a horvátoké többet mutat az egész tisztikar eddig még meg nem vizsgált nemzetiségi összetételénél. Sokat nem tévedhetünk, ha ebből arra következtetünk, hogy a magasabb beosztásokban, az akadémiákon a magyarok aránya kevéssel haladhatta meg a 6—7%-ot, az egész tisztikar átlagában a 10—13%-ot. (Ezek az arányok hozzájárulhattak ahhoz, hogy 1848-ban a horvát tisztikar sérelmesnek találta az önálló, magyar nyelvű honvédség felállítását.)

Az emlékiratokból és más kortörténeti leírásokból statisztika nélkül is kivehetjük, hogy az 1816—1847 közötti béke-periódusban a magyar tisztek aránya lényegesen nem nőtt, helyzete nem javult. Sőt, a békeévek lassú előlépési sora, csekély zsoldja valóságos kilépési hullámot idézett elő az 1848 előtti évtizedben, hiszen a polgári életpályára csábított a magyar hivatalos nyelv bevezetése, s a mozgás a gazdasági életben. Röviden: a tiszti pálya Ma-

⁴ A wiener-neustadti akadémia növendékeinek életrajzát közli *Johann Svoboda: Die Zöglinge der Wiener-Neustädter Militär-Akademie von der Gründung des Institutes bis auf unsere Tage*. I. Wien 1870.

gyarországon a 19. század első felében tiszteletre méltó, de nem túl rokonszenves vagy vonzó.

Ez a helyzet magyarázza, hogy az 1848-as szabadságharc idején a magyar honvédség tiszthiánnyal küzdött, 13 Aradon kivégzett tábornoka közül 5 német volt, 2 délszláv határőr. Ámde tábornoki és főtiszti karának így is 77⁰/₀-a nemes ember, igaz, hogy a nemes főtiszteknek csak 4/5-e magyar, a többi német, olasz, francia, szláv.⁵ Nem kétséges azonban, hogy a Habsburgok táborában maradt számos magyar főtiszt között még magasabb a nemesek aránya.

A szabadságharc után

1860-ban az aktív császári tábornokok 6,6⁰/₀-a volt magyar. Az aktív ezredek 6⁰/₀-a, míg a szolgálaton kívüli ezredek 8,5⁰/₀-a, tábornokok 6,7⁰/₀-a volt magyar.⁶ Tehát még kevesebb, mint ötven vagy száz évvel azelőtt. Ennek oka természetesen a magyar főtisztek egy részének csatlakozása a szabadságharchoz, kiválása a császári tisztikarból. A fiatalabb tisztek között alig magasabb a Habsburg Birodalom lakosságának egyötödét, nemességének ennél nagyobb hányadát kitevő magyarság aránya — itt tehát még jelentősebb a csökkenés, mint a magasabbrangúaknál. De még ezt az arányt is csak az magyarázza, hogy a tipikus magyar fegyvernemben, a huszároknál a tiszteknek még mindig 28⁰/₀-a magyar. A gyalogezredekben a magyarok aránya nem haladta meg a 6—7⁰/₀-ot. A műszaki tisztek között a 18. században csak 1—2⁰/₀ a magyar, számuk a 19. század első felében is csak lassan emelkedik, bár olyan kiváló tehetségek vannak közöttük, mint Bólyai János, az aradi vértanú Török Ignác tábornok, vagy Péchy Mihály, Benczúr József, Radó Gedeon tábornok. 1851-ben a mérnökkari tisztek mindössze 2⁰/₀-a magyar.⁷ (A 60-as évek reformjai után a 12—13 ezer tiszt jó kétharmada gyalogos, a fennmaradó egyharmadból 12⁰/₀ lovas, valamivel kevesebb tüzértiszt, a maradék műszaki és egyéb. A katonai tisztviselők száma 4 ezer.)

Az a tény, hogy a császárhűnek bizonyult magyar tisztek bármily rangot elérhettek 48 után, olyan kulcspozíciókat is, mint Gyulai Ferenc, Benedek Lajos tábornagy vagy Nagy László altábornagy arra mutat, hogy a magyar tiszti utánpótlás számbeli visszaesését nem Bécs bizalmatlansága okozta vagy a félelem a rebellis nemzetétől. Hiszen akkor nem merték volna a nagyrészt magyar legénységű huszárezredek továbbra is magyar tisztekkel ellátni. Ellenkezőleg, nagyon tudatosan törekedtek az anakronisztikus szupranacionális állam szupranacionális tisztikarának fenntartására. Ha volt — jogos — félelem a magyar nemzet érzelmeitől, azt nem alkalmazták előítéletként a lojalis egyénekkal szemben. A magyar nemesség elfordulását a tiszti pályától elsősorban a 48-as honvédtisztek kiválásával, az 1849 utáni évtized Magyarországon uralkodó Habsburg-ellenes közhangulattal magyarázhatjuk.

⁵ *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848—49. Bp. 1983. II. fejezet.

⁶ *Militär—Schematismus des Österreichischen Kaiserthums für 1860—61.* Wien 1861. Vö. *Hanák Péter* számításai: Magyarország a Monarchiában. Bp. 1975. 238—239., 325—326.

⁷ *Vidos Géza*: A magyarság szerepe az Osztrák—Magyar Monarchia katonai műszaki szervezetének keretében. *Hadtörténelmi Közlemények* 1941. 3—4.

Bécs már csak azért sem mondhatott le a magyar, lengyel, olasz, horvát és cseh nemességről tisztikarának utánpótlásában, mert a Habsburg-birodalom lakosságának (és katonaságának) több, mint egynegyedét adó román, keleti szláv és szlovák népekre alig lehetett e téren számítani. Ezért a császárhú nemesi családok fiai, ha dacolva a közhangulattal a szabadságharc leverése után tiszti pályára léptek, olyan fényes karriert csinálhattak, mint Fejérváry Géza tábornok, aki 1851-ben, báró Szvetenay Antal lovassági tábornok, aki 1849-ben, vagy Galgóczy Antal tábornok, aki 1857-ben lett hadnagy. Magyar tábornokok egészen a 70-es évekig töltenek be kulcspozíciókat a hadsereg élén. A kiegyezés utáni magyar honvédelmi miniszterek közül az önkényuralom éveiben lett császári tiszt Fejérváryn kívül Bihar Ferenc, Ráday Gedeon és Pap Béla.

[Közbevetőleg: felmerülhet az olvasóban a nem könnyű kérdés: kit tekintek itt magyarnak? Egyes személyeknél sokszor nem lehet egyértelmű választ adni, de statisztikai arányokhoz kell valami rendező elv. Modern felfogásunk szerint magyar az, aki annak vallja magát; de társadalomtörténeti vizsgálatnál mégsem negligálhatjuk a származást. Ez viszont nem a távoli ősök kutatását jelenti, hanem egy konkrét nemzetváltási, asszimilációs folyamat állapotát. Munkám során magyarnak tekintetem származástól függetlenül általában a magyar nemesség tagjait, mert ez a kor fő rendező elve — de kiválasztottam a horvátokat, hiszen éppen 1848 körül válnak külön a magyar politikai nemzetől. Magyarnak tekintetem a magyar városok elmagyarosodó német (vagy szlovák, örmény, szerb) polgárait — velük szemben németnek a „katonanemesség” tagjait, a „Torniszterkind”-eket, akkor is, ha nagy részük véletlenül magyar területen született, apja átmeneti állomáshelyén. Viszont magyarnak tekinthető az utóbbi is, ha tudjuk, hogy véletlen születési helye iskola, házasság, szimpátia révén magyarrá tette. Nem magyar a Bach-huszár, de az a fia, ha megmagyarosodik. Hangsúlyos a németiség a szász, cipster, bánáti polgárságnál, amennyiben ragaszkodik a német nyelvhez és kultúrához, ugyanúgy a határörvidéki németeknél. Aki román nevű és görög szertartású egyházhoz tartozik, az természetesen román, aki viszont nevét megmagyarosítja, vagy fiát Árpádnak, Bélának, Kálmánnak keresztelteti, ezzel magyarnak nyilvánítja magát. Utóbbi esetben lényegtelen pl. az örmény származás, de megemlítendő a zsidó, szociológiai-politikai csoportjellege miatt. A paraszti, bányász, munkás népművelés hovatartozása csupán annál a néhány német parasztfiúnál játszik szerepet, akikből katonatiszt lesz.]

A bécsi Kriegersarchiv anyagán két ezres mintával (F és O betű) végzett számításom szerint az 1850—1866-os évek tiszti növekedésének 8—9%-a volt magyar. Tehát alig kevesebb, mint 1848 előtt és nagyjából annyi, mint a magyarországi német anyanyelvűek, noha ezek lélekszáma a magyarok egy-negyedénél alig volt több. E magyar fiúknak mintegy 54%-a nemes, míg a magyarországi (főleg erdélyi) németekének mindössze 10—15%-a. Az 1859-es olasz háború alkalmából — míg a 48-as emigránsok Garibaldi oldalán harcoltak — felállítottak két önkéntes huszárezredet, melyeknek tisztikara közel fele részben magyar s jórészt nemes, köztük gróf Szapáry László alezredes, báró Orczy Emil kapitány és még jó néhány arisztokrata.⁵

⁵ Kriegersarchiv (Wien) Offiziers-Qualificationslisten (A minősítési lapok betűrendben vannak, ezért nem szükséges részletesebb jelzet.) Az önkéntes huszárezredre lásd: Militär-Schematismus... 1860—61. Vö. a megfelelő ezred-történetekkel.

Ha azt nézzük, hogy a szabadságharc utáni hazafias, Habsburg-ellenes hangulat mellett milyen okok korlátozták még a magyar tisztok, tisztjelöltek számát, elsősorban a német nyelv ismeretének hiányát kell említeni, illetve az attól való idegenkedést. Már a Gréven-huszárezred magyar tisztjeinek az 1790-es országgyűléshez intézett kérvényében ezt olvashatjuk:

„Nem kevésbé mozdítaná az is elől a Hadi szolgálatot, ha a közönséges szolgálat Rende, és parantsolás Magyar nyelven folytatnának. Mert valamint a Németh-Nyelvnek értelme, tanulása és megfogása, Hazánk kedves Magzatinál nehezeckén mégyen végben, úgy ebből származik, hogy a Fegyverü gyakorlatában elkövetett legkisebb hibáért, édes vérünk, s Hazánk-Fiai testekben keményen, nem csak tagoltatnak, de sokszor még azon fellyül az idegen Tisztek által Nemünk alatsonyítására szolgáló illetlen Nevekkal ártatlanul szidalmaztatnak és elannyira már üldöztetnek, hogy számos Haza-Fiaink szívbeli bánattokban Regementünktől el-szökvén szülötte Hazájoknak örökös elhagyására vetemedtenek vala . . .”⁹

A német nyelvismeret megkövetelése 1849 után csak még erősebb lehetett, mint korábban, mikor mégiscsak inkább a magasabb beosztás, áthelezés akadály volt, mint a „magyar” ezredekben teljesített szolgálaté.

A magyar tisztek számbeli gyarapodásának további akadályja a viszonylag csekély szám önkorlátozó hatása. A hadseregben, s már a tisztú iskolákon természetes nyíltsággal dívó protekciónizmus annak kedvezett, aki leggyakrabban talált rokonra-komára: német katona-nemes család sarjának, ritkábban a magyarnak, még ritkábban, mondjuk a morvának vagy szlováknak. Ez persze csak statisztikai tény: lehetett olykor magyar tisztnek is német rokonsága. A tisztakar egy nagy család volt Königrätz előtt, a kadétnak jelentkező fiú félhivatalos ajánlója gyakran valamelyik nagybácsi vagy keresztapa.

Benedek Lajos, mint a vezérkar főnöke megtehetette 1861-ben helyettesének az ugyancsak magyar és soproni születésű, ugyancsak „Teréziáner” Nagy László altábornagyot. Maga Benedek úgy lett Teréziáner, bár civil család fia, hogy apja a napóleoni háborúk fáradalmait soproni hadosztály-parancsnokként pihenő Radetzky tábornagy háziorvosa volt. Radetzky jóindulata azután egész pályáján végig kísérte. Felvételi kérvényéhez csatolta Vas megye nemességének igazolását a család 17. századi nemességéről, amivel a soproni orvos és polgár addig talán nem is gondolt. Maga Benedek pedig beprotezsálta unokaöccsét, B. Andrást, aki gyalogsági tábornokságig vitte a tekintélyes nagybácsi árnyékában.¹⁰

Mint láttuk, az önkényuralom éveiben a magyar tisztjelölteknek már alig több, mint fele nemes. A többi azonban tiszt, altiszt vagy honorácior tisztviselő, polgár fia — olyan társadalmi rétegek, melyek összes létszáma az akkori Magyarországon nem sokkal több a nemességénél. Vagyis a magyarság jó háromnegyedét kitevő parasztság előtt zárva volt a tisztú pálya. A feudális előítéletek mellett része lehetett ebben a parasztság alacsonyán tartott műveltségi színvonalának. A szabadságharc törztisztú karáról ugyancsak azt állapítja meg Bona Gábor: „plebejus — jobbágy vagy proletár származású — nem volt köztük.”¹¹ A paraszt csak két generáción keresztül, vagyis előbb altisztú

⁹ Idézi Grünwald Béla: A régi Magyarország. 3. kiadás Bp. 1910. 204.

¹⁰ Oscar Regele: Feldzeugmeister Benedek. Wien—München 1960. — A magyarországi német tisztú családból származó Mollinary tábornoszernagy nem minden büszkeség nélkül adja elő önéletrajzában (46 Jahre im österreich-ungarischen Heere. Zürich 1905.), hogy támogatták karrierjét ifjúkorában a rokon tisztú.

¹¹ Bona i. m. 70.

emelkedve, majd az altiszt fia, a jobbágy unokája személyében kerülhet be, csekély számban a tisztikarba. Így volt ez, még ha az „ismeretlen foglalkozásúak” vagy „polgárok” között egy-egy kivételes szerencsével parasztsorból tiszti rangba jutott katonát rejthet is a statisztika. Az is csak háború idején esett meg, hogy egy-egy vitéz huszárorrmestert tisztté léptettek elő — ezek hadnagynál, esetleg kapitánynál többre életkoruk, műveltségük miatt sem vihették. Hogy mi volt erről a nép véleménye, azt jelzi a tisztnél vitézebb Hány János vagy János vitéz meséjének nagy népszerűsége.

Végül azért sem nőtt a magyar tisztek száma, mert azok, kiknek hazafias gondolkodása nem tiltakozott a szabadságharc letipróinak kiszolgálása ellen, könnyen kaptak jó civil állást, épült a vasút, fejlődésnek indult az ipar — tehát nagyobb választék, lehetőség nyílt az elhelyezkedésre, mint 1848 előtt.

1866-ban az aktív tábornokok 7⁰/₀-a, az aktív ezredek 6⁰/₀-a magyar, tehát a magyar tisztek aránya hasonló az előző évekéhez. Sőt a huszároknál (az említett ezred-alapítások következtében) 33⁰/₀-ra nőtt a magyar tisztek aránya, de ezt ellensúlyozta számuk csökkenése (3⁰/₀-ig) a dragonyos és vértesezredeknél. A 34 aktív és nyugalmazott magyar tábornok legalább 85⁰/₀-a nemes, kereken fele arisztokrata. A magyar ezredek között hasonló a nemesek aránya.¹² Jelentős részük „katonanemes” tehát bizonyos rang elérése vagy magas kitüntetés (Mária Terézia-rend, Vaskorona-rend) kvalifikálta a nemesség megszerzésére. A magasrangú tisztek nemesítését írott és íratlan szabályok rendezték. 30 évi kifogástalan csapatszolgálat után lehetett kérni a feljebbvalók támogatásával, elvileg csak annak, akinek alkalma volt „kezében karddal, az ellenség előtt” bizonyítani vitézségét. Az így kapott nemesség öröklődött — az orosz típusú, hivattalal járó és nem öröklődő nemesség nálunk ismeretlen volt.

Miután szokás hangsúlyozni, hogy a nemes tisztek nagy része „új nemes” volt, megjegyezném, hogy a közhiedelemmel ellentétben a nemesi családok mobilitása mindig elég nagy volt: az „ösi” „ezeréves” címek és címerek többsége a mesék birodalmába tartozik. Fügedi Erik megállapítása szerint abban az 1487-es okmányban, amely felsorolja Mátyás király „báróit” négy olyan család található, amely már a tatárjárás korában főrendi sorban volt, s Mohácsig ez a névsor is nagyrészt kicserélődik.¹³ A török kiűzéséig megintcsak számos fő- és középnemesi család süllyed el, s ezeket a Habsburgok szorgosan pótolják sokszor olyan megvetett jövevényekkel, akik tekintélyes ősek csak unokáik nemzedékében számítanak, akik már maguk is megvetik az uralkodói kegy újabb élvezőit. Másrészt az „újak” sem mindig „újak”: ha egy tönkrement család ismét felemelkedett, s főleg ha tisztiiskolába küldte fiát, sokszor felfedezett egy régi nemességet, legalább oldalági őst, amit s akit addig önként elfeledtek — lásd Benedek esetét — mert nem illett a büszke címer ahhoz, aki alantasnak számító munkát végzett vagy csupán nem tudott „rangjához méltóan” élni. Ezért tehát a „katonanemeseket” nem választotta el kínai fal az „ösi” nemességtől, sőt a magyar jogfelfogás éppen a nemesség egyenlő jogállását hangsúlyozta.

Annál feltűnőbb, hogy bár ez időben a nemesi cím mindennél fontosabbnak számított a „jó társaságban”, a tisztikar lényegében kívül állt az önkényuralom és nemzeti ellenállás korának magyar társadalmán, abban súlya nem

¹² *Militär-Schematismus... für 1866.* Wien 1866.

¹³ *Fügedi Erik:* *Ispánok, bárók, kiskirályok.* A középkori magyar arisztokrácia fejlődése. Bp. 1986. 382., 388—389.

volt. Ha a magyar tiszt politikai szerepet játszott, azt vagy mint az elnyomó hatalom képviselője tette (Benedek), vagy mint a különböző nemzeti konspirációk résztvevője. A távoli, olaszországi vagy galíciai garnizonokban szolgáló magyar tiszt kiszakadt a hazai politikai-társadalmi életből, gyakran még anyanyelvét is elfeledte. Jellemző, hogy az 1860-as években a nyugalmazott magyar tábornokok és ezredek többsége Bécsben és környékén élt, mint Gyulai Ferenc, továbbá Grazban, mint Benedek és báró Nagy László, vagy más osztrák és olasz városokban, illetve Pozsonyban és Sopronban. Soprontól keletre főleg azok, akik Magyarországon nagybirtokosok voltak.

A Magyarországon állomásozó ezredek nagyobb részének (egészen a nyolcvanas évek elejéig) a klasszikus Habsburg szisztémának megfelelően legénysege sem volt magyar, tisztikara is idegen, s ezek gyakran tisztességes kvartélyt is nehezen kaptak, nemhogy megfelelő helyet az úri társaságban; bálók, egyéb társasági összejövetelek rendezésénél gyakran célzatosan mellőzték őket. A pórnép még nyíltabban mutatta ki érzelmeit: Beck kapitányt, a későbbi tábornokot az 50-es évek végén úgy elverték egy Mohács környéki falu kocsmájában, hogy a lármára segítségére siető katonáinak kellett onnan kimenteniük őt. A tetteseket szigorúan megbüntették, mire a faluban olyan felzúdulás tört ki, hogy a vitéz kapitánynak fegyveres őrség kíséretében kellett békésebb vidékre távoznia.

Az elnyomás enyhülésével a hazafias közönség még inkább érezte ellen-szenvét a tisztikarral. Ekkoriban, 1863-ban jelenik meg ugyan Jókai Új földesura, de ez a később oly népszerű irányregény az irodalomban sem ver visszhangot. Utána vagy 30 évig hiába keresnénk olyan regényt, színművet a magyar irodalomban, melynek „pozitív” hőse császári tiszt. A kiegyezés után sem változik a „magas kultúra” elzárkózása a tiszt ideáltól: katonahőseit a középkorból, a törökkorból vagy mindinkább 1848-ból veszi. Sőt a magyar irodalom saját történelemszemléletet alakít ki, amelyből bizonyos, 48-as szempontból ellenszenves részletek — például, hogy a Habsburgoknak is voltak vitéz magyar csapataik — egyszerűen kizáratnak: Hadik tábornagy, Simonyi ezredes, a Gyulaiak, a napóleoni háborúk nem téma, nem is szólva persze egy Benedek Lajosról vagy Festetics, Pálffy tábornokokról. A kor operettjének, a népszínműnek színpadán nem jelenhet meg császári tiszt: az igen népszerű „A vén bakancsos és fia a huszár” antimilitarista vádirat a régi típusú sorozás ellen. „Ki is tudná leírni azt a sok szenvedést, mit a katonának háborúban túrni kell” — hangzik el a Bach-korszak színpadán Deli Jancsi anyjához írt levelében. Hogy az ekkor születő népdalok hősei Kossuth mellett Klapka, Garibaldi és Türr István, az köztudomású.

A polgárosodás felgyorsuló folyamata fokozta a tisztikar furcsa külön-állását, hiszen érintkezésük a mind többet számító vagyonos polgársággal hagyományaihoz nem illett volna, akik pedig az elsők között tették túl magukat az ősi előítéleteken s polgárleányt vettek el, kinek családja le tudta tenni a házasodás előfeltételül szolgáló magas kauciót, azok gúny tárgyai lettek, ha kedvencével, Fejérváryval meg is tette a császár, hogy nemességet adományozott zsidó felesége, Biedermann Sarolta családjának.¹⁴ A kiegyezés előkészítésében a magyar császári tisztek nem játszottak szerepet, a 48-as hanvéd-tisztek annál inkább.

¹⁴ Báró *Fejérváry Géza* cs. és kir. tábornagy m. királyi honvédelmi miniszter. Pozsony 1901. („Tisztelői kiadása” ötvenedik tiszt jubileuma alkalmából).

A jóval polgárosultabb, kapitalista Németországban ezzel szemben vitathatatlan a tisztikar tekintélye és befolyása, noha az sokkal zártabb, mint nálunk. A porosz ezredesi és tábornoki karnak 1860-ban ugyancsak 86⁰/₀-a nemes, de még a fiatal tisztekkel együtt is az egész porosz tisztikar 65⁰/₀-a. A német államok közül csak Bajorország tisztikarának többsége polgári származású a 19. század kezdete óta.¹⁵

Ausztriában már a 18. századtól a bajorországihoz hasonló folyamat kezdődött: a régi, birtokos nemesség visszahúzódott a tisztí pályától. Hogy mégis sikerült megőrizni a tábornoki kar arisztokrata, a tisztikar nemesi jellegét, az nagyrészt annak köszönhető, hogy folytatódott a birodalmi német tisztek és tisztjelöltek áramlása a Habsburgok hadseregébe. A tábornoki karban, a magasabb beosztásokban számarányuk, befolyásuk igen jelentős.¹⁶ Még 67 után is jó ideig közülük kerül ki a hadsereg nem egy vezető alakja. Hadd idézzem Beck életrajzát:

„Egy szüntelen áramlat áradt évszázadokon át a német Nyugatról Ausztria felé. A Rajna, Weser, Elba, Eider fiainak ezrei hódítottak meg a Dunánál évről évre jelentős pozíciókat maguk és gyakran utódaik számára a közélet minden terén és az osztrák államnak újra és újra szüksége lett rájuk... csak 1866 kisméret megoldása vetett hirtelen véget ennek a szakadatlan megújulásnak, nemcsak Ausztria, de az egész németség kárára.”¹⁷

1865-ben az osztrák tábornokok több, mint 80⁰/₀-a nemesi származású, s például az aktív altábornokok között 11 főherceg, 3 herceg, 16 gróf és 30 báró található. Az aktív tábornokok 62⁰/₀-a, az ezredesek 28⁰/₀-a arisztokrata.¹⁸ Nagyjából ez az arány a magas rangú magyar tiszteknél is, köztük még olyan előkelő neveket olvashatunk, mint gróf Pálffy Móric és János, gróf Festetics Tasziló, báró Jósika János, gróf Gyulai Sámuel, gróf Esterházy Sándor.

Königgrätz következményei

Magyarországgal éppen ellentétben, Ausztriában nagyon megnőtt a hadsereg és a tisztikar tekintélye 1848—49 után: a birodalom megmentőjét látták benne. Az 50-es években, a Grünne-érában megpróbálták konzerválni a hadvezetés arisztokratikus jellegét: az előkelő fiatal tisztekből toborzott adjutánsok intézménye, mely ellenőrizte a tábornokokat és a vezérkart, valóságos arisztokrata-kommisszár rendszer volt. Már az 1859-es kudarc megingatta a Ferenc József és Grünne által favorizált arisztokraták pozícióját. Az 1866-os

¹⁵ *Karl Demeter*: Das Deutsche Offizierkorps in Gesellschaft und Staat 1650—1945. 2. kiad., Frankfurt a. M. 1962. 1. fejezet. — L. még *Franz Carl Endres*: Soziologische Struktur und ihr entsprechende Ideologien des deutschen Offizierkorps vor dem Weltkriege. In: Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik 58. k. (1927). — *Gordon A. Craig*: The Politics of the Prussian Army. Oxford 1955.

¹⁶ *Gunther E. Rothenberg*: The Army of Francis Joseph. West Lafayette (Indiana) 1976. 42. — *Nikolaus von Preradovich*: Die Führungsschichten in Österreich und Preussen (1804—1918) Wiesbaden 1955. — *Antonio Schmidt-Brentano*: Die Armee in Österreich, Militär, Staat und Gesellschaft 1848—1867. Boppard am Rhein 1975. — *Robert A. Kann*: The Social Prestige of the Officer Corps in the Habsburg Empire from the 18-th Century to 1918. In: War and Society in East Central Europe. 1. kötet New York 1979. Szerk. Béla K. Király—*Gunther Rothenberg*.

¹⁷ *Edmund von Glaise-Horstenau* i. m. 11.

¹⁸ *Rothenberg* i. m. 62. és a megfelelő katonai schematizmusok. — Deák István szíves közlése és reprezentatív számításai szerint 1870-ben a nemességgel rendelkező k. u. k. tisztek mintegy 64⁰/₀-a örökölte, 36⁰/₀-a maga kapta nemességét.

königgrätzi vereség pedig nemcsak a csatatéren mért csapást erre a fényes nemesi tisztikarra.

1866 után lényegében megszűnt a birodalmi német tiszti utánpótlás. Úgy tűnik, a 60-as években volt még egy utolsó hullám: néhány hannoveri, heseni, szász vagy délnémet katolikus nemes ifjú, aki nem akart porosz parancsnokság alatt szolgálni, néhány olasz arisztokrata ifjú, akinek arisztokratikus érzése erősebb volt a nemzetinél.¹⁹

Königgrätz után reformok sorával kísérelték meg a hadsereg modernizálását. A részben már 1849, majd 1859 után megkezdett reformok kiegészítésével kialakultak a dualizmus kori hadsereg szervezeti-elvi alapjai. A reform lényege az állandó hadsereg megszilárdítása, a rövidebb, hároméves, de minden férfi számára kötelező katonai szolgálattal; ugyanakkor a tiszti pálya hivatásból foglalkozássá válik, kötelező főiskolai és azt megelőző középiskolai végzettséggel, nyugdíjjal és az igazi katonáskodásra már nem alkalmas 40—50 év körüli tiszteknek a nyugdíjkor eléréséig irodai, raktári és egyéb, részben felesleges beosztások biztosításával. Az ezredtulajdonosi cím pusztá cím lett, s ezzel megszűnt a régi, a zsoldos időkből maradt szorosabb ezredszellem, nagyjából eltűntek az egyes ezredek privilégiumai, sőt gyakorivá váltak az áthelyezések más ezredekbe. Kiépült a privilegizált vezérkari testület, kötelező kétéves postgraduate-képzéssel (Kriegsschule), amely mint olyan úttörő és megelőzi a civil változatokat.

Nem foglalkozom az olyan kifejezetten haditechnikai reformokkal, mint a hátultöltő puská bevezetése, a tüzérség, majd a haditengerészet modernizálása stb. Ezekkel éppúgy, mint a szervezeti reformokkal a Monarchia követte az európai fejlődést. A hadsereg létszám-emelése, mely a hadkötelezettség célja volt, növelte az addig is fennálló tiszthiányt, az új, korszerű tisztképzési rendszer pedig tovább nehezítette az utánpótlás biztosítását. A magasabb követelmények, a kötelező tisztiiskola és a felvételhez megkívánt középiskolai végzettség, az egységes előléptetési rendszer még az osztrák nemes ifjaknak sem volt rokonszenves; a magyaroknál ehhez járult még, hogy az iskolák elvégzéséhez meg kellett tanulni németül.

Korábban a jó családból való ifjú kadét az ezredtulajdonos protekcióját élvezte, gyorsabban haladt a ranglétrán, lett vezérkari tiszt, vagyonához illően élhetett legalább szolgálaton kívül. A tiszti iskolák szigorú drillje, Musil vagy Ottlik Géza által oly hüen leírt spártai viszonyai éppen a jobb módhoz szokottaknak nem kedveztek, legkevésbé a bőséges konyhához, italhoz, kevés fegyelemhez szokott magyar úriaknak. A Wiener Neustadt-i katonai akadémián még a napi séta útvonala is elő volt írva, más osztályok hallgatóival tilos volt érintkezni, még a testvérek is csak havonta egyszer kaphattak egy-órás beszélgetést, az eltávozás ritka volt és a fegyelmi büntetések még inkább ritkították, még dohányozni is tilos volt.²⁰ Aligha véletlen, hogy az Akadémia magyar hallgatói között már 1848 előtt is kevés az arisztokrata: például az 1801—1820 között belépett 81 magyar hallgató mintegy 12%-a; és még ezeknek is csaknem felét kivette családja néhány év után. Inkább mentek huszárezredekhez, hol a kis kadétok élete szabadabb volt.²¹

¹⁹ *Preradovich, Svoboda* i. m. és a megfelelő katonai schematizmusok.

²⁰ *István Deák*: Education, Training and Ideology of the Habsburg Army Officers' Corps 1848—1914. In: Selection, Social Origins, Education and Training of East Central European Officers' Corps. Szerk. *Béla K. Király* és *W. S. Dillard*, sajtó alatt (New York).

²¹ *Svoboda* i. m. alapján

A hadsereg vezetése úgy látszik maga is ráunt a nehezen kezelhető kis princekre. Ideáljuk a Soldatenkind: tiszt, altiszt vagy akár katonai szolga, börtönőr fia, akitől azt remélték, hogy otthonról hozza a katonai fegyelmet. Mind ez természetesen növelte a tisztikar német jellegét, éppúgy, mint az is, hogy a német fiúknál nemcsak a polgári származást, de idővel a kerges tenyeret is elnézték (jogosan, hiszen közöttük valóban jobb az iskolázottak, „civilizáltak” aránya). Vonatkozik az effajta kedvezés a cseh-morvaországi, sziléziai, erdélyi, galíciai és bukovinai „Ostdeutsch” fiúkra is, akik igen jelentős szerepet játszanak a német birodalmi és egyéb nyugati „import” kiesésének pótlásában.

Elteltek a korabeli konzervatív kritikától, egy évszázad után sem jogosulatlan a kérdés: valóban előnyös volt-e az általános hadkötelezettség és a tisztképzés reformja? A tömeg-hadsereg nem könnyítette meg sem az új technika, sem a hadművészet alkalmazását, megnőtt viszont a hadviselésre nem vagy alig alkalmas katonák aránya, ami a világháborúban iszonyú, céltalan vérfürdőkhoz vezetett. A régi profi vagy félprofi hadseregek általában rövidebb idő alatt, kevesebb ember- és anyagvesztéssel jutottak el a döntéshez. A kisebb országok számára reménytelenné vált a verseny a nagyobb és gazdagabb hatalmakkal, s nem egy ország, melynek földrajzi helyzete megengedte, le is vonta ennek tanulságait, általában a nemzetgazdaság hasznára. A Monarchia nem szállhatott ki a fegyverkezési versenyből, de ebben visszavonhatatlanul másodrendű hatalommá vált, s katonai jelentőségét csak úgy őrizhette meg, hogy teljesen alárendelte magát a porosz militarizmusnak.

1866 után maga Ferenc József is belátta, hogy hadserege főleg védelemre és a belrend fenntartására alkalmas. Utóbbira azonban kisebb, de megbízhatóbb hadsereg célszerűbb lett volna. Ezért igazuk volt az osztrák liberális parlamenti köröknek, s még inkább a magyar országgyűlésnek, mikor averzióval fogadták a túlzott hadsereg-fejlesztést. A magyar kormányok jobb meggyőződésük ellenére, lojalitásból szavaztatták meg a katonai költségvetést, a 48-as ellenzék pedig alaposan kihasználta a választók hangulatát osztrákellenes, közös-hadseregellenes politikájának népszerűsítésére. A kiegyezés utáni magyar parlamentarizmus szálka volt a hadvezetés, a militarista körök szemében.

Ami a tisztképzést illeti: kétségtelenül megszűnt az az állapot, melyben cím és személyes bátorság akár a tábornoki karba is bejuttathatott magasabb képzettséggel nem rendelkező „Bumm tábornokokat”. A kicentizett számlétrán viszont esetleg igazi tehetségek is csak életük alkonyán jutottak magasabb parancsnoksághoz. A tisztek képzettsége bizonyosan emelkedett, bár nem jelentéktelen hányaduk továbbra is megtalálta a kiskapukat, ahol nem kérték számon a középiskolát vagy kadétiskolát. Az új rend csekély teret hagyott a protekciónak, amely leginkább a tisztiskolára való bejutásnál, esetleg annak elengedésénél érvényesülhetett még, de már a főhadnagyi, s még inkább a századosi rangra való minősítésnél könyörtelenül eltanácsolták tábornokok fiait, a legelőkelőbb családok sarjait is. A bürokratikus rend sokak kedvét elvette a tiszt pályától: egyrészt az arisztokráciáét, mely addig természetes támasza volt a hadseregnek, másrészt azokét, akik úgy vélték, hogy civil pályán gyorsabban juthatnak előre. Így aztán éppen a 67 utáni 10—15 évben telt meg a tisztikar tanult, de középszerű, s harci tapasztalattal alig rendelkező egyenruhás bürokratákkal; később túltengésük a tábornoki karban éppen a Monarchia számára sorsdöntő első világháborúban járt végzetes következményekkel. A fiatal csapattisztek bizonyosan felkészültebbek voltak,

mint elődeik, viszont elzáródott az alsó parancsnoki rétegnek egy, a lovaságnál különösen fontos forrása: az öreg altiszteké, akik — ha nem is népi, de kispolgári, tanulatlan kurtanemesi sorból kitörve — 35—40 évesen hadnaggyá avanszáva tapasztaltabb szakaszparancsnokok voltak, mint a legénységet, a gyakorlati életet nem ismerő ifjú akadémisták. Századparancsnoknál magasabbra pedig úgysem vihették, koruknál fogva sem.

Tehát az új tisztikar tipikusan „alsó” középosztályi — „felül” elvesztette az arisztokráciát, „alul” el volt zárva a mobilitás az altiszti és alsó csapat-tiszti réteg között, ami leszűkítette a tisztikar társadalmi kapcsolat-rendszerét mindkét irányban. Akár a tanárok vagy kistisztviselők, olyan társadalmi réteg helyzetébe szorult, amely csak úri kávéházakat, vendéglőket látogathatott, azokra viszont éppúgy nem volt pénze, mint fényes öltözetére, s egyéb úri szokásaira. S miután más körülmények is nehezítették társadalmi helyzetét, életmódja egyszerre pazarló és adósságokkal, szükséggel küszködő, sokszor inkább neveltség tárgya, mint példakép. Végül az új rezsim létre hívta a tartalékos tisztek addig ismeretlen kasztját — ezek azonban társadalmi tényezővé csak a 80-as évekre váltak. Mindent összevéve megállapíthatjuk, hogy hadkötelezettség és iskolás tisztképzés számos régi problémát megoldottak, de nem kevesebb újat hoztak.

Említett mintám szerint az új tisztikarban a német nemzetiségű tisztek aránya mélypontját éri el a Königrätz utáni évtizedben, alig haladja meg az új tisztek és tisztjelöltek felét, a korábbi és későbbi kétharmados aránnyal szemben. (Deák István idézett munkája szerint a német tisztjelöltek aránya később sem több 60%-nál: ha így van, akkor a más nemzetiségűek bukása, kilépése, lassúbb előmenetele növeli arányukat az idősebb és magasabb rangú korosztályokban). A németek egynegyede magyarországi német.

Megnő a csehek és kisebb mértékben a magyarok aránya, ez a két nemzet adja Königrätz után a tisztis sarjadék jó negyedét. Utánuk sorrendben a lengyelek, horvátok, olaszok, hagyományos, jórészt nemes katonacsaládok fiai következnek. A többi nemzetiség (szlovák, román, ukrán) ebben a periódusban is teljesen jelentéktelen számban van képviselve. Hogy egyáltalán voltak román származású tisztek az a (48 után megszüntetett) román határőrezredek öröksége. Itt megmutatkozik, hogy a románellenes előítéletek nem rasszista, hanem politikai és osztályjellegűek: a határőrtiszteket elfogadták, fiaikkal együtt, a hadsereg céljaira alkalmas kivételeknek az alantas határőrszolgálatra, de ha kiemelkedő tehetség volt közöttük, mint a naszódi születésű Popp Leonidász, egy román határőr-őrnagy fia, az karriert is csinálhatott. Popp elvégezte a wiener-neustadti akadémiát, majd a Kriegsschulét, a vezérkari iskolát, s miután az 1859-es és 1866-os háborúban kitüntette magát, a 2. hadsereg operatív irodájának vezetőjeként vett részt Bosznia okkupációjában. Kitüntetései alapján bárói címet kapott, s mint tábornok 1882-től nyolc éven át Ferenc József főszárnysegédje volt.²² Doda Traján magasrangú tiszt már nyugdíjasként tekintélyes alakja volt a 67 utáni román nemzeti pártnak. Az önkényuralom éveiben még a tisztis akadémiákra is bejutott néhány román határőr-fiú. Ezek a kivételek persze csak „erősítették a szabályt”, 67 után megállt a románok számának csekély emelkedése a tisztis pályán.

A határőrvidék megszüntetésével fokozatosan visszaesett még a horvát tisztek egy évszázadon át elég magas aránya is, bár „Kamerád Krovotovics” mindvégig a tisztikar szilárd gerincéhez számított, a németekkel együtt. A dél-

²² Uo.

szláv hallgatók száma még Wiener-Neustadtban is vetekedett a magyarokéval a 19. század első felében, az 1850-es években rendszeresen meghaladta a magyarokét.

A magyarok számaránya a tisztikarban a kiegyezés előtti mintegy 10⁰/₀-ról az 1867—1890-es évek átlagában 16⁰/₀-ra emelkedett, ami nem csekélység, ha figyelembe vesszük, hogy közben felállítják a magyar honvédséget, saját, itt be nem számított tisztképzéssel. (Számításom eredménye némileg eltér a katonai sematizmusok alapján mért nemzetiségi arányoktól, de körülbelül megfelel a tisztiiskolák kimutatásainak. Arról van szó, hogy a magyar tisztek egy része politikai okok, fegyelmezetlenségek vagy a szigorú házassági szabályok miatt hamarabb kiválik a hadsereg kötelékéből, mint az átlagosan kitartóbb németek vagy csehek. A huszárezredeknél pedig leginkább megmarad a nemesi jelleg, de ezzel együtt a hagyomány is, hogy öt-hat évi szolgálat után megnősülnek és gazdálkodnak vagy közhivatalt vállalnak)

A magyarok számarányának növekedésében szerepet játszott a kiegyezés kedvező hatása, ámde ne tévesszük szem elől, hogy e növekedés csupán relatív. Az iskola- és tanfolyamcentrikus képzési rendszerben csak azok a nemzetiségek juthatnak helyhez, melyek számottevő nemességgel vagy polgársággal rendelkeznek. A magyarság úgyis, mint nagyszámú nemesi renddel rendelkező és úgyis, mint a Monarchia egyik „államalkotó” nemzete jóval nagyobb számarányra tarthatott volna igényt. Így vélte a hadvezetés is. Milyen okok mérsékeltek a katonai pálya iránti érdeklődés növekedését?

A magyar arisztokrácia többségénél dekadens magatartás mutatkozik 67 után, fokozatosan a civil közszolgálattól is visszahúzódznak. Ha megnézzük az utolsó békeév, 1913 aktív tábornoki karának legmagasabb rangosztályát, akik ugyanis nagyrészt kadétok, hadnagyok voltak a 67 utáni évtizedben, 17⁰/₀-uk magyar, utóbbiak közül ugyan 38⁰/₀ arisztokrata, de kivétel nélkül olyan volt köznemes, aki katonai érdemeiért kapta a bárói címet. A ranglétrán következő altábornagyok közül 11⁰/₀ magyar, köztük csak kettő arisztokrata: mindkettő maga kapta a báróságot. Csupán a vezérőrnagyok között akad két igazi magyar nagybirtokos arisztokrata család képviselője: ennyi a magyar arisztokrácia részvétele a hadvezetésben az első világháború előestéjén.²³ Ugyanakkor a magyar tábornokok többsége még mindig nemes, jórészt régi családból, ami mutatja, hogy az 1867 utáni magyar tiszti utánpótlás zömét még mindig a köznemesség hagyományosan katonáskodó vagy politikailag lojális (részben német vagy horvát származású) része adta.

Egy 1896-os hivatalos elemzés emeli ki, hogy míg az osztrák—magyar tisztikarnak akkor már csak 22⁰/₀-a nemes (a tábornoki karnak 72⁰/₀-a), a lovastisztek 58⁰/₀-a nemes, de utóbbiak közül a zömükben magyar huszárezredeknél „feltűnően erősen képviseltetik a köznemesség”, míg „a főnemesség (hercegek, grófok, bárók) a dragonyosoknál”,²⁴ ahol a németek és lengyelek dominálnak.

Csakhogy a magyar köznemesség többsége függetlenségi érzelmű volt, s ráadásul az 1860-as évekkel kezdődő gyors kapitalista fejlődés és a modern államapparátus kiépülése a vagyonnal nem rendelkezőknek is bőven kínált elhelyezkedést a civil életben. A magyar polgári középosztály viszont még nem olyan számú és jellegű, hogy a katonai státusokat kitöltse, míg a népből

²³ Schematismus für das k. u. k. Heer und die k. u. k. Kriegsmarine. Wien 1913.

²⁴ Karl Kandelsdorfer: Der Adel im k. u. k. Officierscorps. In: *Streffleurs Militärische Zeitschrift* 1897. 259.

kikerült altisztek előtt, mint láttuk, el volt vágva a tiszt elöléptetés lehetősége. A határőrvidék és -ezredek elavult intézményének megszüntetésével pedig a vertikális mobilitás addig járt ösvényeit zárták el.

*A magyarországi eredetű k. u. k. tisztek apjának foglalkozása
említett „F” mintám alapján*

	1850—1866		1867—1882	
	magyar	m.-i német	magyar	m.-i német
nemes	54 0/0	5,20/0	32 0/0	4,50/0
nem nemes tiszt	8,50/0	36,80/0	2 0/0	9,10/0
altiszt	4 0/0	10,50/0	9 0/0	13,60/0
tisztviselő, értelmiség	12,50/0	21 0/0	22,50/0	40 0/0
polgár	21 0/0	26,30/0	20 0/0	18,10/0
kisiparos	—	—	9 0/0	9,10/0
vendéglős				
bérlő, paraszt	—	—	4,50/0	4,50/0

„O” kezdőbetűsök

nemes	700/0	7,70/0	81,10/0	9,10/0
nem nemes tiszt	150/0	23 0/0	6,30/0	9,10/0
altiszt	—	7,70/0	—	—
tisztviselő, értelmiség	—	46,20/0	—	—
polgár	150/0	15,40/0	—	36,30/0
kisiparos, vendéglős	—	—	6,30/0	18,20/0
bérlő, paraszt	—	—	6,30/0	27,30/0

A jelentős eltéréseket bizonyára a két minta rész-adatainak kicsisége okozza, a tendencia így is világos.

(A foglalkozás rovatnál kénytelen voltam a „nemes” kategóriával követni a minősítési lapokat, melyek ezt használják. A kategória bontását máshol kísérlem meg.) Hogy e mintával — mely kiterjeszkedik a tisztikar alsóbb rétegeire, az egyenruhás katonai tisztviselőkre is — egy elitcsoportról vett teljes képet állíthassak szembe, összeállítottam a wiener-neustadti Akadémia magyarországi növendékeinek jegyzékét 1851—1866 között. (1850-ben nem volt végző évfolyam: az évkeretek az abban az évben végzett évfolyamot jelentik.) Miután ebben az időben, az akadémia jellegének megfelelően, mely a tisztek fiait preferálta, a Magyarországon született német növendékek 720/0-a tiszt fia, a harmadik

	magyar	német	módosított német
nemes (nem tiszt)	440/0	100/0	240/0
nemcs tiszt	300/0	430/0	240/0
nem nemes tiszt	110/0	290/0	130/0
altiszt	20/0	40/0	90/0
tisztviselő, értelmiségi	90/0	50/0	110/0
polgár	30/0	90/0	190/0
bérlő, paraszt	10/0	—	—

oszlopban olyan arányokat közlök, ahol a tiszti apákat 1/4-ükre redukáltam, vagyis arra az 1/4-re, mely a német tisztek közül általában magyarországi származású volt — így közelebb jutunk a magyarországi német társadalom igazi arányaihoz.

Ha összevetjük a táblázatokat és figyelembe vesszük, hogy Wiener-Neustadtban preferálják a tisztek fiait, s így természetesen előnyben vannak a nemesek a polgári származásúakkal szemben, akkor megközelítőleg elnyertük a tisztikar és a tiszti elit származásának összehasonlító képét. A tisztviselői-értelmiségi réteg a magyaroknál valójában szélesebb, mert mindkét táblázatban a nem nemes értelmiségiek vannak különválasztva. A Wiener-Neustadtba került egyetlen „magyar parasztfiú” Kaffka Ignác, később huszár altábornagy, nyilván a parasztság legfelsőbb rétegéből származik: debreceni „gazdálkodó” civis fia, de tény, hogy tábornokként sem kapott nemességet. Esete, ugyanúgy, mint Popp Leonidászé arra mutat, hogy a kivételes tehetségekre felfigyeltek és így bizonyos „alsó” rétegek képvisellete magasabb lehet az elitben, mint a tiszti átlagban. (Korabeli példával élve: a 19. század nagy magyar költői között az egyetlen „parasztszármazású” magasabb szálalékot képvisel, mint a gimnáziumi tanárok vagy az akadémikusok között.)

Visszatérve az ezres minták 1867 előtti és utáni adatainak összevetésére, szembetűnő, hogy a magyarok között a nemesek aránya jelentősen csökken (és a német középosztály asszimilációjával tovább fog csökkenni), de még mindig a legnagyobb, meghatározó csoport marad. Igen jelentős az altisztek fiaiból államköltségen nevelt tisztek csoportja. Ha meggondoljuk, hogy az altisztek a férfilakosság egy 0%-át is alig érik el, ők az a réteg, amely messze legnagyobb arányban éri el vertikális mobilitásának célját a tiszti pályán — feltehetően több más közalkalmazotti pályán is.

Megtévesztő a nem nemes tisztek fiai számának radikális csökkenése. Ezt részben a honvédség felállítása okozza, amelyben majd sok ilyet találunk. A németeknél eltolódást okoz, hogy míg 1849 után nagyon sok osztrák tiszt állomásozik Magyarországon (ezeknek egyértelműen különválasztható részét ki is hagytam a mintából), 67 után számuk mérséklődik. A magyarországi nem nemes Soldatensohn tisztek abszolút száma így is meghaladja a hasonló kategóriájú magyarokét.

A kiegyezés utáni évek magyar k. u. k. tisztjei még mindig dzsentri karakterűek, vagyis az igazi nemeseket utánozzák a többiek: ideáljuk a jómódú, aulikus pannóniai vagy felvidéki földbirtokos. Ez az utánzás nem olcsó mulatság; megteremti az anyagi lehetőségein túl költséges, dzsentri-mód mulatozó s mindinkább eladósodó tiszt típusát. Ebben is, mint minden másban, tiszti generációk példaképe Radetzky. Mint mondták, Custozza után Ferdinánd császár így kiáltott fel: „mégiscsak jól tettük, hogy kifizettük az adósságait!”²⁵ Báró Gablenz tábornok, a magyarországi haderő parancsnoka 1869—71 között viszont spekulációkkal akarta rendezni anyagi helyzetét, s a csőd elől öngyilkosságba menekült.²⁶

1848 előtt a fiatal tisztek fizetése igen alacsony volt. Egy hadnagy évi 300 forintot kapott, egy másodosztályú százados ennek kétszeresét, és csak az elsőosztályú százados alapfizetése volt akkora, (900 forint) amennyiből tiszthez méltó körülmények között tarthatta el családját. A magasabb rangú törzs-

²⁵ *Salvator R* [= *Hetz Rudolf*]: Die Verschuldung unseres Offizierskorps. Ihre Ursachen und Konsequenzen. Wien 1910. 109.

²⁶ Uo. és Pallas Lexikon Gablenz címszava (írta Marczali Henrik)

tisztek és tábornokok fizetése viszont már akkor is bőséges volt, ha nem volt saját vagyonuk. Csakhogy a tisztek többségéből a hosszú béke-időszak lassú előlépési viszonyai között sohasem lett több másodosztályú századosnál. Az 1848—66 közötti háborúk szaporították az előlépési alkalmakat, de azért egy elsősztályú százados többnyire közel járt a negyvenhez. (1875-ben a *Militär-Statistisches Jahrbuch* szerint egy százados átlag-életkora 43 év).

Az 1848—49-ben kialakult militarista rendszer szükségesnek látta felemelni a katonatisztek fizetését, ha nem is annyira, hogy megközelítse a csendőrökét. Az ismételt fizetésemelések után a 60-as évektől a századfordulóig egy hadnagy alapfizetése évi 600 Ft, egy főhadnagyé 720 Ft, egy századosé 900—1200 Ft, egy őrnagyé 1680 Ft, egy alezredesé 2100 Ft, egy ezredesé 3000 Ft.²⁷

Ez a különböző juttatásokkal együtt (pl. a honvédtisztek évi lakbér-pénze 100—1600 Ft között mozgott) nagyjából megfelelt a civil közalkalmazottak jövedelmének, de elmaradt az iskolázott magánalkalmazottakétól.

Minden tisztnek volt tisztiszolgálója, aki főzött-mosott rá; ha a „kutyamosó” ügyes volt, a fiatal tiszt pedig igénytelen és nem tartott fenn saját lakást, hanem a kaszárnyában, vagy olcsó kvártélyon élt, el lehetett vegetálni a csekély fizetésből, főleg, ha a család rendszeres havi apanázzsal támogatta a fiatal hadnagyot, amit a hadsereg elvárt, sőt számon tartott. A magyar tisztek többsége pénztelen volt és huszár: vagyis a legdrágább fegyvernem tagja, ahol egyenruha, ló, szerszám fényének megőrzése mindig többbe került a hivatalos költség-számításnál, az arisztokrata tisztek költséges mulatságaiban, kártyacsatáiban való részvétel pedig menthetetlenül az uzsorás karmai közé hajtotta a kevésbé tehetőseket. Egészen más volt a szellem a mérnöki vagy a tüzértiszti karban, vagy a nagyszámú katonai, gazdasági tisztviselők realitásabb, szinte már kispolgári világában; utóbbiak akár meg is takaríthattak valamit, ha ügyesek voltak.

Uralkodó és hadvezetés tudták, hogy a hadnagyi fizetés kevés a megélhetéshez, de nem is forszírozták, hogy az „alsóbb néposztályok” fiai tisztek legyenek. A hivatalos megoldás az volt, hogy későn kell nőszülni és akkor is úgy, hogy lehetőleg a feleség családja tegye le az eladósodás ellen biztosító tőkét, a „kauciót”. Ez az elképzelés ellentmondásos volt: aki gazdagon akart nőszülni, annak társasági életet kellett élni. Továbbá éppen a tisztí életmód és követelmény-rendszer olyan, hogy legényemberként nehéz volt takarékoskodni. Ha nem volt pénze, nem vacsorázott, ha volt, csak abba a vendéglőbe lépett be, ahol a kamerádok már verték a „blattot”, hozatták a pezsgőt. Igaz, a régivágású ezredes megtette a magáét, vagy ő, vagy az ezred egész tisztikara állta a kifizetetlen adósságokat. Ezt tudván, az uzsorás tisztnek szívesen adott: uzsorás és tisztikar egymásból éltek. Háromhavi lejárat, 10% kamat volt a leggyakoribb és az eredmény: teljes csőd, ami gyakran rangvesztéssel, önkéntes lemondással, néha öngyilkossággal járt.

1853-ban császári rendelet mondta ki, hogy a hadsereg tisztje által aláírt váltó nem érvényes. Ennek állítólag volt bizonyos uzsoragátló hatása, Magyarországon azonban az alkotmányosság helyreállítása után hatályon kívül helyezték e rendelkezést. Hetz főhadnagy röpirata szerint köztudott volt, hogy a Magyarországon állomásozó tisztek átlagban jobban el vannak adósodva

²⁷ A fizetések alakulásához a hivatalos kiadványok mellett *Deák* i. m. és *Gerwin Müller* doktori disszertációja: *Heiratsvorschriften und Heiratsverhalten im Alt-Österreichischen Offizierskorps* (1980) kézirat a bécsi Kriegsarchiv könyvtárában.

a lajtántúli részen szolgáló bajtársaiknál — kivéve Galíciát, ahol még rosszabb volt a helyzet. 1858-tól viszont az adósságot le lehetett tiltani a tiszt fizetéséből, ami mintegy legalizálta az uzsorát.²⁸

Sokan az anyagi problémákon túl a tisztjelöltek sajátos nevelését is felelőssé tették a pénzzavarokért. A tisztiiskolákon távol tartották őket a való életől, s ráadásul önállótlanokra nevelték. Szolgálati tevékenységüket a szabályzatok és felettesek apróságokban is pontosan meghatározták, s az iskolát elhagyva határozott fellépésű, de valójában önállótlan és tapasztalatlan fiatalemberek voltak, amit uzsorások, pincérek és „kasszírnök” könnyen ki tudtak ismerni és használni. A 67 utáni ezredparancsnokok viszont nem lehettek már olyan „atyái” a tisztikarnak, mint a régi ezredtulajdonosok. Még a k. u. k. tisztikar olyan elfogult tisztelője, mint Herczeg Ferenc is úgy emlékszik ifjú-sága mintaképeire, a fehértemplomi k. u. k. huszártisztekre: „Bár valamenynyien nagylábon éltek, kevesen voltak közülük igazán gazdagok, a legtöbben adósságokban vergődtek és sokan tönkre mentek. A parancsnokaik jól ismerték alantasaik vagyoni helyzetét, pontosan tudták, mennyi havi segítséget tud mindegyiknek adni a családjá, de azért szó nélkül nézték a húszéves ifjak főúri költségeit és csak olyankor léptek közbe, mikor a tiszti becsület nevében össze kellett törni egy-egy fiatal életet. Nem tudom, ki óhajtotta ezt a rendszert, de tudom, hogy sem okos, sem emberséges nem volt.”²⁹

Pedig ennek az életmódnak csak a házasság vetett véget. Elő volt írva, melyik fegyvernemben hány tiszt lehet nős: csapattiszteknél csak az ezred tisztikarának egyhatoda. Vezérkari tiszt csak harmincadik születésnapja után. A kaució letételét még Mária Terézia rendelte el, ezt később helyettesíteni lehetett az összeg évi kamatának megfelelő igazolt „mellékjövedelemmel”. (Birtok, bérház, részvény). A minimális mellékjövedelem a tárgyalt időszakban évi 600 forint — vagyis épp annyi, amennyivel az elsőosztályú százados fizetése több volt a hadnagyénál. Kivételt tettek, de akkor a menyasszonynak írásban kellett lemondani mindenféle nyugdíj-igényről férje halála esetén. A korkülönbség rendszerint jelentős volt, hiszen a tiszt, ha már annyit várt a nősüléssel, nem feltétlenül keresett vele egykorú leányt.

Sok tiszt megvárta, míg ötvenévesen nyugdíjba ment, akkor megnősült, született még egy-két gyerek, akik korán árvaságra jutottak, s akkor a hadsereg a maga módján gondoskodott róluk: k. u. k. nevelőotthonba kerültek (cögeráj), majd katonai reál-, illetve kadétiskolába. Volt k. u. k. tiszti leánynevelő otthon is.

A kaució miatt gyakran nevezték a tiszteket hozományvadászoknak; bizonyos, hogy Noszty Feri esetét nem Mikszáth találta ki. De abban a korban más társadalmi rétegekben is korlátozták a házasságot szokások és anyagi megfontolások. Másrészt sok vagyonos, de egyszerű származású vagy megtúrt vallású családnak az ilyen házasság nyitotta meg a szociális mobilitás útját. A kor férfiideálja a huszártiszt, a sarkantyúpengés feledteti az őszülő fejet. Ingerlően férfias a csillogó kard, amit lakásán kívül mindenütt, utcán, vendéglőben is viselni kell. A katonatiszt „udvarképes”, joga van a Burgba belépni, például udvari bálon részt venni külön meghívás nélkül, nyitva előtte

²⁸ *Salvator R.* i. m. 39. — Szerző Temesváron szolgált, így saját tapasztalatából nyilatkozhatott. — L. még *Alexander Hajdecki* (hadbíró őrnagy): *Officiers — Standes — Privilegien — System und Praxis des geltenden Officiersrechtes der k. u. k. bewaffneten Macht.* Wien 1897. — *Johann Cristoph Allmayer—Beck—Erich Lessing:* *Die k. u. k. Armee 1848—1914.* Gütersloh 1974.

²⁹ *Herczeg Ferenc emlékezései.* Bp. 1985. 146.

az út a nemesség „ingyenes” megszerzéséhez, nem kell civil bíróság elé állnia, sőt ha tisztí becsületét, „a kardbojtot” megsértik, köteles kardot rántani.

Sokan léptek ki fiatalon a hadseregből, hogy szívük választottját vehessék el — ha tehették. A hivatalnok-nemesi családból való Andrásffy Gyula, Fejérváry évfolyamtársa Wiener-Neustadtban, 33 éves korában megnősült, és mert menyasszonya családjá nem tudta letenni a kauciót, le kellett mondania századosi rangjáról. Egy éve sem volt nős, mikor kitört az 1866-os háború — boldogan jelentkezett, de hiába, kaució nélkül nem köthetett kardot. Valami polgári hivatalban öregszik meg, ha a honvédség felállításakor nem részesítik előnyben a magyar állampolgár volt k. u. k. tiszteket. Mint altábornagy és a székesfehérvári honvédkerület parancsnoka fejezte be pályafutását — tehát nyilván nem volt alkalmatlan a tisztí hivatásra.³⁰

Nem minden szerelem járt happy-ennel. Herczeg Ferenc emlékezik meg két magyar vezérkari tiszt sorsáról: ikertestvérek voltak és „egyszerre lőtték főbe magukat, Pál Üllői-úti lakásán, két egymásba nyíló szobában. Természetesen adósságok miatt. Férfiasan szép, igen elegáns, nagy műveltségű és előkelő régi családból származó fiatal urak voltak, a hadseregben fényes pálya nyílt előttük, egy „okos házassággal” megmenthették volna magukat. Végzetük volt, hogy szegény szép lányokba szerettek.”³¹

A tisztí privilégiumainak és terheinek összevetésénél figyelembe kell venni a kor szokásait és feltételeit. A polgárosulás nagymérvű kiterjedéséig, a bürokrácia és közoktatás századvégi nagy létszámnövekedéséig³² nem kínálkozott sok lehetőség a tisztí és papi pályán kívül egy vagyontalan fiatalembernek, hogy méltó helyet szerezzen magának a fennálló társadalom keretein belül. Mindkettő nehéz kötelezettségekkel járt, jellem, egyéniség kérdése, ki melyiket viselte könnyebben. Szerencsétlen volt, akit hajlamai ellenére csak katonai pályán tudott családjá elhelyezni — s a közvéleményt erősen befolyásolja, hogy azok a kiváló írók, akik megörökítették a tisztíiskolák, a kaszárnyak világát, általában ilyen sorstól szabadultak meg. Aki nem szabadulhatott, elég gyakran vált iszákossá, züllött el, s a téboly vagy öngyilkosság sem lehetett nagyon ritka.

A vagyonos vagy befolyásos családból való tisztek életét azonban nem nyomasztották a mindennapi gondok, s ők voltak, ha nem is a többség, a hangadók a tisztí gyűléseken, becsületbíróóságokon, ahol meghatározták az ezred tisztíjeivel szemben támasztott követelményeket. Azt pedig valószínűnek tarthatjuk, hogy a tisztíkar többsége mégiscsak olyanokból került ki, akiknek rokonszenves volt az egyedülléttől megóvó kaszárnyaélet, a bajtársak állandó jelenléte, egyszerű, de „férfias” mulatságai, az egyéni elhatározást ritkán kívánó csapat-fegyelem.

A honvédség felállítása

A kiegyezés nehezen elért vívmánya a magyar honvédség felállítása. Bécs és különösen az osztrák hadvezetés hosszas viták után egyezett csak bele a különálló, magyar szolgálati nyelvű, kizárólag Magyarországon állomásozó

³⁰ Svoboda i. m. alapján

³¹ Herczeg i. m. 341.

³² Erre az összefüggésre l. *Hajdu Tibor: Az értelmiség számszerű gyarapodásának következményei az első világháború előtt és után. Valóság* 1980. 7.

haderő létrehozásába. A kemény viták, tárgyalások győztese végül a rugalmas, de a honvédsereghez szilárdan ragaszkodó Andrásy Gyula lett. Andrásy felismerte, hogy a honvédség nagymértékben hozzá fog járulni a kiegyezéssel elégedetlen magyar közvélemény öngerjetének megnyugtatóhoz — hiszen a 48-as ellenzéknek sem volt közömbös a honvéd név ilyen hatásos rehabilitálása, a Monarchia biztonsága szempontjából pedig hátránnyal nem járt. A dualizmus története Andrásyt igazolja — a honvédség soha, 1905-ben sem lett az osztrák tábornokok által rettegett „rebellió” melegágya, a világháborúban a honvédsereg megállta a helyüket, sőt az összeomlás napjaiban sem viselkedtek másképp, mint a k. u. k. ezredek. Az osztrák hadvezetés, élén Albrecht főherceggel, távolról sem volt olyan előrelátó, mint Andrásy, és ha már kénytelen-kelletlen engedett, önmaga megnyugtatóra minden módon igyekezett korlátozni a honvédség fejlesztését, főleg azt megelőzendő, hogy egy új 48 esetén a honvédség akcióképes haderőként léphessen fel. Így a kiegyezés eme büszkeségének hosszú ideig sem tűzérsege, sem igazi tiszti akadémiaja, sem ezred-zenekarai nem voltak, nehogy egyszer váratlanul rázendítsenek a Kossuth-nótára. (A pesti viccfaragók tüstént kitalálták: a honvédséget tűzérseg helyett — szájkosárral szerelik fel.³³)

Nem feladatom e cikk keretei között a honvédség felállításának és kiépítésének történetét akár csak vázolni sem,³⁴ csupán tisztikarának a magyar társadalomban elfoglalt helyével, presztízsének alakulásával foglalkozom. Presztízs-szempontból mindenesetre döntő volt a honvédelmi miniszter személye: ezért Andrásy Komárom legendás hőseit, Klapka Györgyöt kívánta volna a miniszteri székhelyben látni. Erről azonban a tábornoki kar hallani sem akart: Friedrich Liechtenstein herceg, a magyarországi haderő főparancsnoka kijelentette, hogy inkább lemond rangjáról, mintsem „az árulóval”, az 1866-os Klapka-légió parancsnokával együtt szolgáljon.³⁵ Az sem volt lehetséges, hogy más 48-as honvédtábornok az új honvédség tábornoka legyen, sőt a honvédségnek nem is volt saját, különálló tábornoki kara. Pedig többen szívesen vállaltak volna szerepet: Vetter Antal és Görgei Artúr tervezeteket készítettek Andrásy részére az új honvédség szabályzataira, tisztképzésére, Perczel Mór, Pikéty Ágoston részt vettek a különböző tervezetek megvalósításáról szóló tárgyalásokon. Sőt, Ferenc József katonai irodája vezetőjének és személyes megbízottjának, Beck ezredesnek is Klapkával, Perczellel és Vetterrel kellett megtárgyalni a vitás katonai szakkérdéseket 1868 őszén.³⁶

³³ „Bolond Miska naptára 1868-ik évre.” Pest 1867.

³⁴ A honvédség történetéről több tényszerű, de a társadalmi-politikai vonatkozásokat mellőző hivatalos vagy félhivatalos leírás készült. *Szurmay Sándor*: A honvédség fejlődésének története annak felállításától napjainkig. Bp. 1898. — *Berkó István*: A m. kir. honvédség története 1868—1918. Bp. 1928. — *Asbóth János*: A m. kir. honvédelmi minisztérium működése 1867—72. Bp. 1873. — *Biró Pál*: A m. kir. honvédelmi minisztérium működése az 1877—1890. években I—II. Bp. 1891. Ezek szárazságával szemben életszerű, de anekdotázó *Móricz Pál*: A magyar királyi honvéd 1868—1918. Bp. 1928. — A korabeli ellenzéki röpirati irodalom és a sajtó is sok adatot tartalmaz, figyelembe véve, hogy elfogult és polémikus jellegű. Újabb összefoglalás *Papp Tibor*: A magyar honvédség megalakulása a kiegyezés után. *Hadtörténelmi Közlemények* 1967. 2., 4., L. még *Gunther E. Rothenberg*, *Szász Zoltán* és *Decsy János* tanulmányait in „The Crucial Decade: East Central European Society and National Defense, 1859—1870.” War and Society in East Central Europe. Szerk. *Béla K. Király*, New York 1984.

³⁵ *Eduard Wertheimer*: Graf Julius Andrásy. Sein Leben und seine Zeit. I. köt. Stuttgart 1910.

³⁶ *Móricz* i. m. 17—18., *Glaise-Horstenau* i. m. 148—149.

Andrássy, ha már nem tehetett meg 48-as tábornokot honvédelmi miniszternek, megtett egy 48-as ezredest — saját magát. Miniszterelnöksége négy éve alatt magának tartotta meg a honvédelmi tárcát, s az új minisztériumnak polgári jelleget adott: egészen a 70-es évek végéig cs. és kir. tábornok sem működhetett a magyar honvédelmi minisztériumban. Az államtitkár (Kerkápoly Károly) valódi civil, főiskolai tanár lett, a minisztériumban vezető állást betöltő katonák is részben polgári beosztásban (miniszteri tanácsos, titkár) voltak, köztük Gelich és Aschermann neves 48-as törzstisztek. Andrássy idején alezredesnél magasabb rangú egyenruhás alkalmazottja nem volt a minisztériumnak.³⁷

Andrássy távozván a magyar kormány éléről, a honvédelmi miniszteri széket 48 nevezetes hősenek, a polgári származású Hollán Ernő ezredesnek akarta átadni, akit ezért államtitkárrá neveztetett ki. Hollán neve úgy látszik túlságosan emlékeztetett Pétervárad védőinek dicsőségére; vidékre helyezték kerületi parancsnoknak, s egy évig Andrássy utóda, Lónyay Menyhért volt az ideiglenes honvédelmi miniszter, majd megszületett a megoldás: Szende Béla 48-as százados, Deákpárti főispán, majd a honvédelmi minisztérium csoportfőnöke lett a miniszter, mellette pedig államtitkár Ferenc József egyik bizalmasa, Fejérváry Géza ezredes.

Andrássy ügyes, a 48-as érzelmekre tekintettel levő politikájának a honvédegyleti körökben nagy hatása volt, az ellenzék bírálva is támogatta a honvédség szervezésében — egyes interpellációk szinte megrendeltnek tünnek Andrássy küzdelméhez Albrecht főherceg ellen. A honvédség kérdésében tanúsított magatartásának része lehetett abban is, hogy 48 még életben levő kimagasló katonai vezetői közül senki sem tartott ki Kossuth intranszigienciája mellett, sőt nyilvánosan visszautasították bírálatait. Más kérdés, hogy a Kossuthot istenítő egyszerű nép, diák és értelmiségi ifjúság nem osztotta a tapasztaltabbak elégedettségét Andrássy kompromisszumaival.

A honvédség társadalmi fogadtatása tehát ellentmondásos volt. Egyrészt a 48-as ellenzék is örömmel vette, Bécs feletti győzelemnek látta a honvédség felállítását. Másrészt nem volt igazán népszerű, az ifjúság nem tolongott soraiba állni, részint, mert mégiscsak Habsburg-haderő volt, másrészt, mert az első években nagyon megmutakoztak másodrendű katonaságként való kezelésének külső jelei: silány fegyverzete, a sorozás által meghagyott gyengébb, állítólag alacsonyabb termetű emberanyaga, ruházata stb. következtében nem volt valami fényes látvány. A 70-es években nemcsak a honvédtisztek, de a honvédség, a Honvédelmi Minisztérium működési körülményei is kínos kontrasztot mutattak a közös hadsereg csillogásával szemben. Az első pesti honvédszázalaj laktanya helyett városszéli ócska fabódékban húzódott meg egy évig, ezért aki kérte, annak megengedték, hogy otthon aludjon; de így ki ellenőrizhette, hogy valóban hazamegy, vagy a közeli, Kerepesi úti „bumsztlí-Kellerbe”, avagy a Dohány utcai „Kövér tetűhöz” címzett táncos mulatóba.

A vagyontalan tisztek, miután a lakáspénz nem érte utol a magas pesti lakbéreket, kettésével béreltek egy-egy lakást. A honvédelmi minisztérium több várbeli házban volt szétszórva, melyek között akadt kevésbé előkelő is. Az első, maradék anyagból összeállított egyenruhák — a piros sapka, veres nadrág miatt a pesti nép „paradicsomos flaskónak”, „Paprika Jancsinak” gú-

³⁷ A központi államigazgatás tisztségviselői a dualizmus korában. I. rész. M. kir. Honvédelmi Minisztérium. Összeállította *Székely Vera*. Magyar Orsz. Levéltár 1979. (Kézirat)

nyolta az első honvédeket. Mocsáry Lajos azt írta 1869-ben: „én valóban szentségtörésnek tartom azt, hogy ezen csapatok részére a dicső honvéd név bitoroltatik.”³⁸

Végso soron tehát érvényesültek mindazok az okok, amik 67 után a fiatalok nagy részét visszatartották a közös tiszti pályára lépéstől is. A hagyományos, nyugat-magyarországi katonáskodó réteg, ha már elszánta magát, hogy fiait mégis tisztnek adja, inkább küldte őket az előkelőbb, fényesebb, jobb körülmények között működő közös ezredекbe, a 48-as érzelmű magyarok pedig sem oda, sem a Bécsnek kiszolgáltatott „másodrangú haderőbe” nem szívesen küldték fiaikat. A magyarországi németek természetesen a német nyelvű haderőt preferálták, a szláv és román nemzetiségeknél pedig, ha a hatvanas évek kétes reményei között megmutatkozott némi törekvés a tiszti pálya felé, az is lelohadt. Nem volt probléma a horvátokkal, illetve a határőrvidéki szerbekkel, mivel felállították a zágrábi honvédkerületet, ahol a szolgálati nyelv horvát volt és persze a tisztikar többsége is. A horvátok így sem örültek a honvédségnek, s jobban kíváncsiak a közös ezredекbe, de mivel hamarosan sor került a határőrvidék megszüntetésére, az ott feleslegessé vált horvát tisztekből és tisztjelöltekből ki lehetett elégíteni a zágrábi honvédkerület tisztiigényét.

A honvédség első évtizedének tisztikara különös képet nyújtott. Andrassy visszaütötte ugyan az országszerte megalakult honvédegyletek gyámkodási kísérleteit és visszazoritotta őket a jótékonyság, önségélyezés területére (lapjuk, a Honvéd azért jó ideig bátor bírálója volt a honvédség állapotainak), viszont elérte, hogy a tábornokokat kivéve minden arra alkalmas 1848-as honvédtiszt rangját megtartva beléphessen az új honvédségbe. Ezt Albrecht főherceg és tábornoki kara kénytelen volt lenyelni, annyi korlátozással, hogy az utolsó előléptetések egy részét nem vették figyelembe, vitás esetekben az alacsonyabb rangot fogadták el. Több mint kétszáz 48-as veterán jutott így tisztessé megélhetéshez, majd nyugdíjhoz, nem szólva a Kufsteint és más börtönöket megjárt vagy 49-ben közkatonának besorozott szabadságharcosok morális elégtételéről. Sok „öreg” honvédtisztet a nyomortól mentett meg a rehabilitáció. A honvédség felállításáról folytatott viták idején Jókai Mór tragikus színekkel esetelte sorsukat: „Vannak a kiken még külsőleg nem látszik a nyomor. Titkolják míg lehet. Még van egy tisztességes öltöny rajtuk; mert el tudják bírni az éhezést. Tanult emberek is, hasznukat lehetne venni; csak az a baj, hogy több az ember a világon, mint a számukra való hely; így hányódnak, vetődnek egyik csalódásból a másikba; nem bocsátva el a reményt s éhezve miatta. Mások már megadták magukat a nyomornak, s nem tagadják azt külsőjükön.”³⁹

Az öreg honvédtisztekkal a honvédség is jól járt: egyelőre csekély tekintélyét e legendás alakok óvták meg; titkos összejöveteleken, bálban és fonóban az önkényuralom évein át áhítattal suttogott nevek — Hollán Ernő, Czillich Ede, Horváth János, Tóth Ágoston, Pongrácz László, Dobay József... A többi tisztet viszont a közös hadseregtől vették át, lehetőleg magyar állampolgárságú magyarokat, németeket, délszlávokat, kik közül számosan harcoltak 48-ban a magyar szabadság ellen.

³⁸ Idézi Móricz i. m. 22.

³⁹ Jókai Mór: A honvédek 1868-ban. „Honvédvilág” szerk. Kunsági és Potemkin 1. köt. Pest 1868 február, 172.

A honvédség főparancsnoka évtizedeken át József főherceg volt. Első tábornoka Graef Eduard császári lovastiszt, erdélyi szász (egy brassói városi tanácsos fia), a fontos erdélyi honvédkerület parancsnoka. Az első működési évben, 1869—70-ben így festett a honvéd tisztikar megoszlása:

	összesen	volt 48-as	volt császári tiszt
ezredes	11	7	4
alezredes	14	11	3
őrnagy	71	47	24
I. oszt. százados	88	35	53
II. oszt. százados	29	18	11
főhadnagy	176	65	111
hadnagy	189	56	104

(29 hadnagyot altisztből vagy civil úriemberek közül neveztek ki).

A fentiekén kívül, még a szabadságharc közel kétszáz veteránja kapott tartalékos („szabadságolt állományú”) tiszti rangot.⁴⁰

Aligha kell bizonygatni, hogy ez a furcsa keverék mind Bécsben, mind a 48-as érzelmű magyarok között vegyes érzelmeket keltett. A tisztikar két eleme között viszont az így kialakult bajtársi kapcsolatok, ha nem is lehettek surlódásmentesek, komoly összeütközéssel sem jártak: a tisztek éppoly komolyan vették a kiegyezést, mint Ferenc József és Andrássy. A visszas helyzetek jellemzésére elég annyi, hogy József főherceg adjutánsa gróf Vay László őrnagy lett, aki 48-ban mint dzsidás tiszt átállt a honvédséghez, s ezért a szabadságharc leverése után évekig emigrációban kellett élnie. Andrássy szárnysegéde viszont gróf Schweinitz Julius, aki 1848-ban önként jelentkezett a szabadságharc ellen küzdő császári seregbe, mint főhadnagy az *aradi* vár őrségében szolgált 1849 nyarán és őszén. Később feleségül vett egy magyar lányt és kilépett a hadseregből, de 1869-ben reaktiválták a honvédséghez. Ismert katonai író létére (bár magyarul kevéssé tudott) fontos része volt Vetter mellett a honvédségi szabályzat megszövegezésében. Működését meglehetősen ellenszenv kísérte, pedig ő lélekben mindinkább magyarrá vált, s már Andrássy utóda, Lónyai Menyhért alatt arra a gondolatra jutott, hogy — elősegítendő a tisztikar egységét — előterjesztést tegyen Budavár 49-es császári védője, Hentzi tábornok a magyar érzelmeket sértő budai emlékművének eltávolítására. Az eredmény: nem Hentzit, hanem Schweinitzet távolították el a fővárosból és a tisztikarból is. A pesti honvéd-kerület parancsnoka a régi nemesi családból származó Pongrácz Sándor császári ezredes, a budai kerületé Czillich Eduard, budai német polgárcsalád fia, aki 48-ban a honvédséghez állt, s ezért 7 évet töltött börtönben.⁴¹

Mindenesetre az első években volt bizonyos 48-as és ugyanakkor dzsentri jellege a honvéd tisztikarnak, hiszen munkás- vagy parasztfiú 48-as tisztek között eredetileg is alig volt. Az első ötven — 1869—70-ben kinevezett —

⁴⁰ A magyar királyi honvédség schematismusa, kiadta Mikár Zsigmond. Pécs 1870.

⁴¹ *Egervári Ödön*: M. kir. honvéd törzstisztek albuma, Pest 1870. — *Bona, Móricz*, i. m. — *Szinyei József*: Magyar írók XII. köt. 777—778.

törzstiszt közül származása szerint: 14% arisztokrata, 6% nem nemes tiszt fia, 60% köznemes, 16% polgár, 4% földművelő⁴².

Érdemes megjegyezni, hogy a fenti statisztikából a polgári származásúak között magyar alig található: németek és szlovákok. A két nem nemes földművelő közül Ájer Mihály ugodi, bakonyalji sváb. Egervári külön kiemeli: „szegény szülőktől” vagyis paraszt. Évtizedes katonai szolgálata alatt altiszt-nél nem vihette többre, mikor leszerelt, vasúti hivatalnok lett; 1848-ban alezredes, Komárom védőivel tette le a fegyvert, tehát nem sorozták be közkatonának, de 1853-ban konspirációért 12 évi nehéz vasban töltendő börtönre ítélték, amiből ötöt letöltött. 1869-től honvédtiszt, 1882-ben mint címzetes ezredes nyugdíjazták. Posta Ferenc békéscsabai földművelő fia, katonaiskolát, jogakadémiát látogatott, de 1848 az apai birtokon, az eke szarva mellett taláta. 1849 után tíz évig mint közkatona szolgált, majd ismét gazdálkodott. 1874-ben mint alezredes nyugdíjazták.

A honvédtiszti kar dzsentrí jellege (magasabb a nemesek aránya, mint a magyar vagy általában az 1867 utáni k. u. k. tisztek között), e 48-as örökség lassan mérséklődött. Az öreg 48-asokat nagyrészt nyugdíjazták és a k. u. k. utánpótlás összetétele követte az elpolgárosodási tendenciát. 1874-ben a honvéd törzstiszti kar mintegy 12%-a arisztokrata, 44%-a köznemes.⁴³ 1881-ben a honvéd táborszaki és törzstiszti kar 10%-a arisztokrata, 39%-a köznemes, 51%-a „polgár” (hadbíró, gazdasági tisztek nélkül). Ezen belül az aktív tábornokok 19%-a arisztokrata, 62%-a köznemes, 19%-a „polgár”.⁴⁴ Egyébként az 1881-ben nemességgel nem rendelkező tábornokok és ezredesek többsége nyugalomba vonulása előtt vagy után nemességet kért és kapott.

Az első honvéd törzstiszteknek csak fele volt magyar nemzetiségű. E különös tény magyarázata, hogy a volt 48-asok egy része is német eredetű, szigorúan véve német származású a törzstiszti kar összesen egyharmada. Ennek politikai, társadalmi jelentősége azonban jóval kisebb, mint 67 előtt, hiszen a magyarországi németiségnek bizonyos csoportjai — köztük éppen a közalkalmazotti, tiszti réteg — gyorsan asszimilálódtak. Nem beszélhetünk asszimilációról a honvédséghez magasabb rangban helyezett német anyanyelvű, nem is magyarországi származású tisztelnél, mint Henneberg tábornok vagy Kreybig von Rittersfeld ezredes esetében. A tisztikar mintegy egytizede horvát-szerb, miután a honvédségnek külön horvát kerülete volt. A horvát honvédség tisztikarában hiába keresnénk a történelmi horvát arisztokrácia jól ismert neveit; aki ezekből a családokból még katonáskodott, k. u. k. tiszt maradt. Még a varasdi „honvéd dsidás-ezred” (lovasság) tisztjei is kivétel nélkül köznemesi vagy paraszti eredetű grancsárok, akiből jutott oda is, ide is. A törzstisztek mintegy 4%-a a szlovák középosztályból került ki. A legénységnek közel harmadát tevő román, rutén, szerb nemzetiség csak néhány fővel volt képviselve a tisztikarban, ezek is csaknem kivétel nélkül volt grenzler-tisztek. Ha tehát a magyarok egyelőre vegyes érzelmekkel fogadták a honvédséget, a keleti egyházakhoz tartozó nemzetiségekről még ennyit sem állíthatunk. Számos szerb grancsár tiszt átment Szerbiába és szerepet vállalt az akkor alakuló szerb hadsereg megszervezésében. A tartalékos tiszti intézmény bevezetése után olyan jelentős számú érettségizett román ifjú menekült az „önkéntesség”

⁴² Bona és Egervári i. m.

⁴³ Az 1874-es „honvédtiszti névkönyv” alapján

⁴⁴ A magyar királyi honvédelmi ministerium és honvédség névkönyve 1881 évre. Bp. 1881.

elől a Román Királyságba, hogy Ferenc József 1883-ban speciális amnesztiát biztosított nekik visszatérésük esetén.⁴⁵ A kiegyezés utáni magyar kormányok elhibázott nemzetiségi politikája már ekkor alaposan elidegenítette a nemzeti-ségek kialakuló értelmiségét a magyar államtól.

1874-re a magyar törzstisztek aránya már meghaladja a 60%-ot, a németeké a létszám negyede, a délszlávoké egytizede. Míg a törzstiszti karban a dzsentri jelleg a 80-as évekig megmaradt, a fiatalabb tisztek összetétele egészen másként alakult, mint idősebb fölötteseiké. Miután az elaggott 48-as hadnagyokat nyugdíjazták, s a közös hadsereg maga is tisztihánnyal küzdött, bármily csekély volt a honvédség kezdeti tiszti létszáma (az 1871-es békelétszám 574 tiszt, közülük csupán 70 huszár; 1877-re 1300 fölé emelkedett az aktív tiszti státusok száma, de ezek közül mindössze ezer volt betöltve),⁴⁶ a magyar tisztek nagyobb fele, ezernél több, az 1870-es években még a közös hadseregben szolgált. Így a honvédség az első évtizedben nem nagyon válogathatott a tiszti utánpótlás biztosításánál sem származás, sem rátermettség dolgában. Papp Tibor megállapítása szerint:

„Az igazi rangot a kiegyezés után még jó ideig a közös hadsereg tisztikárához való tartozás jelentette. A magyar birtokos osztály tagjai — ha katonaságra adták fejüket — elsősorban ide törekedtek... ha a honvédséget valóban talpra akarták állítani, nem maradt más hátra, mint a számbajöhető alsóbb társadalmi csoportok tagjainak felhasználása a tisztikar megszervezésében. Parasztokat és munkásokat azonban még így is alig találunk közöttük: legfeljebb kulákokat és önálló kisiparosokat.”⁴⁷

Mai szemmel nézve ez a „kiválasztási” rendszer kétségkívül demokratikusabb volt, jobban kaput nyitott a szociális mobilitás előtt, mint a korábbi vagy az 1882 utáni. A kevésbé iskolázott, felkészületlen fiúk azonban több képzést, a tisztiiskola előtt előkészítő tanfolyamokat igényeltek volna. Ennek eleinte éppen az ellenkezője történt: az 1870-es évek elején hathetes (!) tanfolyamokon képezték a honvédség lovas és gyalogos tisztjeit. A zászlóalj-parancsnokok utasítást kaptak, hogy listákat készítsenek a tiszti tanfolyamra megfelelő rekrutákról. Így olyanok is kerültek tiszti tanfolyamra, akik ezt nemigen ambicionálták.

1872-ben megnyílt a Ludovika Akadémia egyéves tisztképző tanfolyama. Ide többnyire 20 éven felüli, felnőtt férfiak kerültek, rendszerint olyanok, „akik iskoláikat félbeszakították, s a polgári életben nem tudtak maguk számára megfelelő egzisztenciát teremteni. Az 1879—80-as kiképzési évben a 141 hallgató közül csak 23 főnek volt érettségije és 4-nek egyetemi végzettsége. 7 fő csak elemivel és 107 a különböző osztályoknál félbehagyott középiskolával rendelkezett. A hallgatók zöme tehát hiányos előképzettségű, megalapozatlan jövőjű ember volt, aki a honvédségnél keresett boldogulást. A tisztképző tanfolyamon kiképzett beosztott vagy ahogy akkor nevezték, alantos tisztikar hamar előregedett.”⁴⁸

A következő évben, 1873-ban, már felállítottak egy előkészítő osztályt azok részére, akik „lehetőleg” 4 középiskolát végeztek „jó” eredménnyel vagy ha annyi iskolájuk sem volt, eredményes felvételi vizsgát tettek. Az előkészítő osztály hallgatóinak átlagban 20—40%-a megbukott; nem csoda, hiszen pél-

⁴⁵ *Bíró* i. m. I. köt. 268—272.

⁴⁶ *Bíró* i. m. II. kötet 16—17., 30. és *Illésfalvi Papp Mihály*: A m. kir. honvédség fejlődése 1869—1899. Bp., 1899.

⁴⁷ *Papp Tibor* i. m. *Hadtörténelmi Közlemények* 1967. 4. 698.

⁴⁸ *Uo.* 699.

dául az 1879—80-as tanévben csak a hallgatók 20%-a rendelkezett gimnáziumi érettségivel.⁴⁹ A 90-es évektől, mikor a tiszti utánpótlás már jobban megfelelt a kor igényeinek és előítéleteinek, korai nyugdíjazással igyekeztek megszabadulni a 70-es évek örökségétől.

Miután a honvédségnél 1883-ig nem volt különválasztva a hivatásos és tartalékos tisztképzés, önkéntesnek nem jelentkezett középiskolát végzett fiúkat is behívtak honvédnak. Aki közülük tisztnek alkalmas volt, igyekeztek a Ludovikára küldeni, még ha különben szociális vagy egyéb szempontból nem is illett a hivatásos tisztikarba, például görögkeleti vagy zsidó vallású volt. Így tett szert a honvédség zsidó miniszterére, Hazai Samura is. A 21 éves, 6 gimnáziumot és kereskedelmi középiskolát végzett Kohn Samut 1873-ban sorozták be a gömöri 51-es honvéd zászlóaljhoz. Hamarosan a Ludovikára küldték, ahol az egyéves kurzus elvégzése után „szabadságolt” hadapród-örmester lett. Felszólították, hogy lépjen át aktív honvédtiszti állományba. Erre ajánló minősítése kiemeli, hogy zsidó létére társadalmilag elfogadható személy: „atyjánál, kinek terjedelmes szesz-gyára van és üzletét nagyban vezeti mint ügyvezető alkalmazva volt. Szülei háza Rimaszombat városában tekintetben van és így fiuk is tiszteletben részesítették.”⁵⁰ Jellemzőek és zsidó tartalékos tisztteknél később is visszatérnek a különböző minősítéseiben foglalt kifogások: „lovaglásban gyenge”, bár (enyhítésként) „lóápolásban kielégítő” és „újonc oktatásnál gyakorlottsága nincs”, mivel „alattvalói iránt jó és elnéző, azokra nem bír nyomatókusan hatni”. Elismerik viszont Hazairól, hogy „irodában jól használható”, nyelveket tud és „szolgálatban buzgó, pontos”. Nyelvtudásának része lehetett abban, hogy néhány évi szolgálat után a Kriegsschuléra küldték, melynek elvégzése után — 32 évesen — vezérkari főhadnagy lett. Hamarosan az akkor már Fejérváry vezette Honvédelmi Minisztériumba került és ott gyors karriert csinált.

Hazai már hadnagy korában beszerezte kadétnak unokaöccsét, de nem a Ludovikára, hanem az akkor még tekintélyesebb budapesti k. k. kadétkiskolára. Hazai Arnold tisztté avatása előtt, nagybátyja példáját követve elhagyta ősei hitét és a kereszttségben a magyarosabb Manó nevet vette fel. Alig tízéves szolgálat után megnősült, tartalék-állományba helyezték és pénzügyőr-felügyelő lett. Hazai Manó pályája tipikus, Samué kivételes. Azért részletezem, mert példaként szokták hozni arra, milyen egyedülállóan kedvező helyzetük volt a zsidó tiszteknek Ferenc József hadseregében. A valóságban az a néhány zsidó származású táborno, aki egyáltalán helyet kapott a magasabb posztokon, főleg Magyarországról és 1870 körül került a tisztikarba (Scweitzer Ede, Kornhaber Adolf). Érdekes a nádudvari születésű Vogel Simon k. u. k. ezredes pályája, mert ő kivételesen „szegény szülők fiaként született”, de „mikor 1869 őszén behívták a 39. (közös) gy.e.-hez és ott, a tiszti utánpótlás akkori érzékeny hiánya mellett lehetősége nyílt, hogy mint katona esetleg karriert csináljon, az ezredparancsnokság felszólítására korábbi tanulmányai és egy ad hoc felvételi vizsga alapján a brünni kadétkiskolába lépett és azt hadsereg-elsőként végezte el...”⁵¹

⁴⁹ Uo., továbbá *Bíró i. m. és A m. kir. Honvéd Ludovika Akadémia története*, szerk. *Dezséri Bachó László*, Bp. 1930.

⁵⁰ Az idézetek Hazai minősítési lapjáról a Hadtörténelmi Levéltárban.

⁵¹ *Moritz Frühling: Biographisches Handbuch der in der k. u. k. österreich-ungarischen Armee und Kriegsmarine aktiv gedienten Offiziere jüdischen Stammes*. Wien 1911.

A 80-as évek elejétől azonban, ahogy a középosztály felzárkózása megoldja a tisztí utánpótlás problémáját, visszatér a zsidó tisztjelöltek iránti elutasító magatartás. A zsidó tisztek nagy részét — honvédségnél vagy közös alakulatokban — elég fiatalon főhadnagyi, századosi rangban nyugdíjazzák. Ekkor azonban már a nyugdíjazottak többsége nem jár rosszul — a gazdasági prosperitás éveiben találhattak tiszthez méltó mellékjövedelmet. Ha csak olyat találtak, ami nem volt összeegyeztethető a tisztí ranggal — és ez korántsem csak a zsidó nyugdíjas tisztekre áll —, lemondtak tisztí rangjukról, ugyanezt tették „rangon aluli” házasság esetén. A jelzett elutasító magatartás enyhébb a nem fegyveres szolgálatot teljesítő katonai tisztviselők esetében és teljesen ismeretlen az orvosi, állatorvosi karban. 1880-ban a közös hadsereg 40 főtörzsvosa közül 7 zsidó. Hasonló az arány (18%) a honvédség ezredorvosai között. Mellesleg az a néhány zsidó, aki bejutott a wiener-neustadtí vagy más tisztí akadémiákra, csaknem kivétel nélkül katonáorvos fia vagy éppen árvája volt.

A szomorú kivétel egy gazdag fiatalember, aki mindenáron tisztí akart lenni: Kornai (Chorin) Frigyes közös huszárörnagy. A legjobb összeköttetésekre lehetett szüksége, hogy bejusson Wiener-Neustadtba, (igaz, már katolikusnak született), ahol 1866-ban végzett, később a Kriegsschulét is elvégezte és 38 évesen vezérkari őrnagy volt a 15-ös debreceni huszároknál. Előmenetelét nem mindenki nézte jó szemmel és emiatt már korábban is volt súlyos párbaja, de mikor 1885-ben új parancsnokot kapott az ezred, mindennapos lett a szóváltás köztük. Egy vacsora közben kiéleződött vita végén Kornai nevetségesnek mondta az ezredes véleményét a lovasság kiképzéséről. Hiába próbálta kibékíteni őket az ezred tisztikara: az ezredes pisztolypárbajban agyonlőtte Kornait. Az esetnek különös utójátéka volt. A katolikus egyház szokásai szerint annak, aki a párbaj helyszínén rögtön meghalt, nem járt egyházi temetés, de Jánossy aradi plébános felsőbbbbségével szembeszállva eltemette az őrnagyot, mint a sajtónak tett nyilatkozatában mondta, tekintettel az aradi zsidó hitközségnek azokra a tagjaira, akik már áttértek, és akiket a jövőben kíván megtéríteni.⁵²

1870-ben a tisztíhiány enyhítése érdekében Franz Heimerle nyugalmazott százados, volt kadétiskolai tanár engedélyt kapott, hogy magán-tisztíiskolát nyisson a Deák Ferenc utcában. A tárgyakat magyar és német nyelven adták elő, tekintettel a dolgozó „növendékekre” minden este 7-től 9-ig, ünnep- és vasárnap délelőtt 11-től 1-ig. Sőt egy év után „ifjúsági véderő” néven előkép-ző tanfolyamot indított leendő tisztíiskolások részére, s ez a tanfolyam már olyan népszerű volt, hogy vidéken is akadtak követői, természetesen hivatalos engedéllyel. Heimerle „kis honvédeit” pedig egyizben a 14 éves Rudolf trónörökös is ünnepélyesen megsemlélte.⁵³ Ezt a megoldást nemcsak a szükség szülte: a Deák-éra liberális szelleme is.

Vetter altábornagy egyenesen azt javasolta, angliai és svájci tapasztalatai alapján, hogy ne létesítsenek katonai akadémiát a honvédség részére, mert az „szükségtelen és drága”, hanem hathónapos magán tanfolyamokon képez-zék a tiszteket, akik megtartanák tisztí rangjuk mellett polgári foglalkozásukat is, vagyis milíciát ajánl az állandó honvéd-sereg pótlására. Mennyivel jobb lesz így a tiszteknek, írja Vetter, szabadon nőszülhetnek, élhetnek emberi mó-

⁵² Az Egyetértés és Debrecen c. napilapok 1885 július-augusztusi számai alapján.

⁵³ Móricz i. m. 106—111.

don, s nem fenyegeti őket a sok korán nyugdíjazott, polgári állást már nem találó tiszt szomorú sorsa.⁵⁴

Bármilyen rokonszenvesek számunkra Vetter javaslatai, akkor tette őket, mikor már Anglia (melynek addig is volt központi katonai akadémiaja) szintén rálépett a hivatásos tisztképzés útjára, amint az orvos- vagy mérnökképzés terén ugyancsak áttérőben volt a kórházi, üzemi képzésről a főiskolai rendszerre. Heimerle százados és utódai, akik bizonyos mértékig megvalósították Vetter elgondolásait, már csak másodrangú segédszerepet tölthettek be az állami tisztképzés mellett.

1880 körül annyira rendes katonaságnak számított már a honvédség (szerepet játszott ebben a határvédelem kielégítő ellátása Bosznia megszállásakor), hogy tiszt-ellátása túljutott a mélypontra. A Ludovika igazgatója 1880-ban azt kérte a parancsnoktól: „4 középiskolai osztálynál kevesebb vagy csak elemi iskolát végzett, s jobbára iparomsterséggel bíró egyéneket csak azon esetben hozzanak javaslatba, ha az illetők hosszabb idejű szolgálatuk alatt kiváló szellemi tehetség és társadalmi műveltség jeleit adták és a tiszttől követelhető jó jellem tulajdonságokkal bírnak”, mert a nép fiai, úgymond, ha „a követelményeknek meg is felelnek s hadapródokká, illetve tisztekké válnának is, mint hiányos iskolai képzettséggel vagy helytelen társadalmi érintkezési formákkal bírók, a tisztikar tekintélyét aláássák, s a képzettebb elemeket is a katonai pályától elidegenítik.”⁵⁵

1883-ban a Ludovika átalakult ha nem is igazi akadémivá, afféle honvéd kadétiskolává. S ezzel, több évtizedes küzdelem után egy régi nemzeti követelés érte el célját: a magyar tisztek magyar nyelvű képzését. Megszűnt az előkészítő osztály, a felnőttek felvétele: helyüket 4 középiskolát végzett 14 év körüli fiúkkal töltötték be, akik számosan jelentkeztek már, főleg a közös hadseregtől nagy nehezen visszacapott Butler-féle és egyéb Ludovika-alapítványi ingyenes és félfizetéses helyekre. Mikor végeztek, tiszthelyettesek lettek, majd egy-két évi csapatszolgálat után, ha megfelelték, tisztté (hadnagygyá) léptek elő.⁵⁶ Ez persze még egy ideig szükségessé tette a honvédség „megerősítését” k. u. k. tisztekkel, akik még sokáig nem tekintették magukkal egyenrangúnak a ludovikás tiszteket.

A 80-as évek elejére a honvédség elvesztette ugyan kezdeti 48-as, demokratikus milícia jellegét, de kezdett igazi tisztképzéssel rendelkező, formáját és lényegét tekintve valódi haderővé válni, s ez akkor már jobban megfelelt a korabeli úri társadalom presztízs-követelményeinek, mint a Ludovika helyeire egyre növekvő túljelentkezés bizonyította. A honvédtiszti pálya lassan befogadott úri karrier lett.

Tartalékos tisztek

A Königrätz utáni katonai reformok fontos része volt a tartalékos tiszti intézmény bevezetése, porosz mintára. A honvédségnél ez csak 1883 után vált külön igazán, addig nagyjából együtt képezték a „tettleges” és „szabadságolt” tiszteket. A magyarországi közös ezredeknel viszont megindult a tartalékos

⁵⁴ *Vetter Antal*: Gondolatok a honvéd neveltetéséről, születésétől kezdve a nemzeti hadseregbe való belépéséig. A Hon 1867. december 24.

⁵⁵ Idézi *Dezséri Bachó* i. m. 383.

⁵⁶ *Dezséri Bachó, Bíró, Papp Tibor* i. művei

tisztek képzése, mely azonban nagy vonzerővel az 1870-es évek Magyarorszá-
gán még nem rendelkezett.

A tartalékos tiszti intézmény volt hivatva pótolni azt a tiszthiányt, mely a korlátozott hivatásos tiszti létszám mellett okvetlenül fellép, ha háború ese-
tén mozgósítják az általános hadkötelezettség rendszerében kiképzett legény-
ség óriási tömegét. A régi megoldások — a nemesi felkelés, a határőrvidék,
minek megszüntetését Andrássy kormánya heves politikai küzdelmek után
érte el⁵⁷ — régen elavultak, valami új megoldásra volt szükség. Miután a tar-
talékos tisztek a világháborúban is csak kivételes esetekben értek el százados-
nál magasabb rangot, s főleg szakasz-, legfeljebb századparancsnokként alkal-
mazták őket, katonai szempontból kielégítő megoldás lett volna a legjobb
leszerelt altisztek előléptetése tartalékos tisztté. Ez azonban elképzelhetetlen
volt a ferencjózsefi kor társadalmában, mely megszüntette ugyan a nemes-
ség származással biztosított előjogait, de az úr és fizikai dolgozó közti kemény
határokat megőrizte. Vagyon vagy érettségi vizsga vonták meg ezeket a nehe-
zen áthágható határokat; s a tartalékos tiszti rang ennek a határnak jelképe
lett. A társadalmi presztízs, osztályhatár győzött a katonai szempont felett,
hiszen azt senki sem hitte, hogy egy hortobágyi csikósból képzett altiszt, ros-
szabb huszár-szakasparancsnok lenne, mint egy pesti vagy pozsonyi könyvelő
vagy latintanár.

Ezeket a merev osztályhatárokat még egy elég széles demarkációs vonal
is elválasztotta: azokat ugyanis, akik nem voltak érettségizett úriemberek,
de társadalmi szempontból káros és méltatlan lett volna behívni közkatoná-
nak, a „póttartalékos” kategória keretében nyolchetes kiképzésre kötelezték
csak. Ide tartoztak az 1868 : XL. törvény értelmében az olyan módosabb pa-
rasztok, akiknek birtoka legalább 5 személy eltartására elég, továbbá a ta-
nítók. Vagyis két olyan réteg, amely némi kiválogatás és kiképzés után jobb
szakasparancsnokokat adhatott volna akár a legkiválóbb mérlegképes főköny-
velőnél is.

Más tekintetben viszont ez az intézmény évtizedekkel a magyar társa-
delmi fejlődés előtt járt. A középiskolai végzettség ugyanis „önkéntesi” jogot
adott annak a nemzetiségi értelmiségnek, amely még nem volt társadalmilag
egyenrangú és már egyre kevésbé megbízható a magyar állam számára, to-
vábbá a számban rohamosan gyarapodó zsidó értelmiségnek, amely feltétele-
sen és fokozatosan nyerte el az egyenjogúságot. Viszon kizárta volna a lecsú-
szott dzsentri és magyar alsó középosztály érettségivel nem rendelkező részét,
ha éppen számukra nem nyitnak egy új kiskaput: alkalmas személyek fel-
vételi vizsgával pótolhatták a középiskolát. Másrészt maga az önkéntesi tan-
folyam szelektált, amikor a kevésbé kívánatos elemek jelentős része nem
kapott tiszti, csak altiszti rangot⁵⁸ (hadapród-örmester, hadapród-tiszthelyet-
tes), bár a szóösszetétel első fele megkülönböztette az úriember-örmestert a
nem úriember örmostertől.

Mégis az történt, hogy míg Ferenc József és rezsimje semmit sem tar-
tott fontosabbnak a tisztikar egységénél, valójában négyféle tisztikar alakult
ki: a k. u. k., honvéd, „osztrák” Landwehr (mindinkább tele cseh és lengyel

⁵⁷ A határőr-vidék megszüntetésének és az egész határőr-problémának érdekes
és részletes leírását adja *Mollinary* i. m. (Mollinary maga is határőrtiszt fia, a 70-es
években a zágrábi hadkerület parancsnoka és mint ilyen, a horvát határőrvidék
likvidálója). L. még *Gunther E. Rothenberg*: *The Military Border in Croatia: 1740—
1881* Chicago 1966.

⁵⁸ *Militär-Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1885*. Wien 1886.

tisztekkel) és a tartalékosok. A hivatásos és tartalékos tisztek szociális összetétele és jellege nagyon eltérő volt és a különbségek csak fokozódtak, ennek megfelelően viszonyuk is rossz volt, kölcsönösen lenézték egymást.

A porosz hadseregben, mint ismeretes, arra törekedtek, hogy a tartalékos tisztikar minél kevésbé térjen el összetételében a hivatásostól, ezért kizárták a tartalékos tisztikarból a kiskereskedőket, kisiparosokat, a zsidókat és más nem német értelmiségieket, szabadkőműveseket, szocialistákat. Aggodalommal figyelték az immár szövetséges Monarchia tartalékos tisztikarának liberális jellegét, elégedetlenségüknek több, porosz tisztek által írt pamflet hangot is adott.⁵⁹ A Monarchia már csak azért sem követhette a porosz példát, mert népességének mindössze egynegyede volt németajkú. Az érettségizettek között ugyan magasabb volt a németek aránya, de idővel a kiegyenlítődés tendenciája hatott. A kiegyezés után, a k. u. k. hivatásos tisztikarnak mintegy háromnegyede, az első évck tartalékos tisztikarának csak mintegy fele állt németekből, vagyis a különböző nemzetiségek részesedése a tartalékos tisztikarban nagyobb volt, mint a hivatásosoknál⁶⁰ és később valamelyest nőtt még. Ez a társadalmi haladás irányába mutató jelenség azonban egyik félnek sem szolgált örömeire.

Ha összevetjük a dualista Monarchia két alkotórészét, azt találjuk, hogy 1869—75 között Magyarországról 4766, Ausztriából 6512 személy jelentkezett tartalékos tisztnek. Közülük⁶¹

	Magyarországról	Ausztriából
tart. tisztt lett	16 ⁰ / ₀	34 ⁰ / ₀
tart. altisztt lett	67 ⁰ / ₀	51 ⁰ / ₀
örvezető és közlegény	17 ⁰ / ₀	15 ⁰ / ₀

Tévedés lenne ezt a feltűnő aránytalanságot csupán a vizsgáztatók részrehajlásával vagy a nyelvismeret hiányával magyarázni. Fejérváry egy később, az 1889-es nagy véderővitában tartott beszédében megállapította: a nagy szolgálat-kezdvezmény ellenére, hiszen „a tisztí kardbojtt elérése oly rövid idő alatt lehetséges nálunk, mint sehol egész Európában”, a kiegyezés utáni években „az egyévi önkéntesek közül, sajnos, aránylag igen kevesen jelentkeztek a tisztí vizsgára... Kezdetben tudniillik, egyáltalán bizonyos ambitio helyeztetett abba, hogy a tisztí vizsgát egyáltalán le ne tegyék, míg később Boszniában megbánták. Sőt ilyen agitáció is volt, mely surlódásokra vezetett az egyévesek és a kiképzők között.”⁶²

1877—78 után valóban javultak az arányok. 1869—1885 között Magyarországról összesen 12 281 közös önkéntest vettek fel, Ausztriából 18 379-et. Közülük⁶³

	Magyarországról	Ausztriából
tart. tisztt lett	27 ⁰ / ₀	45 ⁰ / ₀
tart. altisztt lett	53 ⁰ / ₀	40 ⁰ / ₀
rangot nem kapott	20 ⁰ / ₀	15 ⁰ / ₀

⁵⁹ Ezeket idézi *Rothenberg*: *The Army of Francis Joseph* i. m. 120.

⁶⁰ *Rudolf Kiszling*: *Habsburgs Wehrmacht im Spiegel des Nationalitätenproblems*. München 1966. 244—245.

⁶¹ *Militär-Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1875*. Wien 1878. 120.

⁶² „Báró Fejérváry Géza...” i. m. 138., 143. — Vö. Komlóskeresztesi báró *Fejérváry Géza* ... honvédelmi magyar királyi miniszternek a képviselőházban az 1884—1890-ik években ... tartott beszédei. Bp. 1890.

⁶³ *Militär-Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1885*. 110.

Az 1883-ig kiképzett tartalékos tisztek és tisztjelöltek között a magyarok aránya már megközelítette a 20⁰/₀-ot (ez az arány később alig változott) vagyis jóval magasabb a magyar hivatásos tisztekénél. Az első magyar tartalékos tisztek egyharmada köztisztviselő, egyötöde birtokos és ügyvéd, mintegy 15⁰/₀-a polgár, 10⁰/₀-a kisbirtokos és bérlő fia.

Legszembetűnőbb a különbség a zsidó vallású hivatásos és tartalékos tisztek arányában. 1894 előtt nincs adatunk a tisztek vallására, akkor 8,7⁰/₀ a zsidó vallású k. u. k. tiszt, ami roppant soknak tűnik, s ennek alapján jutott például G. Rothenberg egyébként kitűnő munkájában arra a téves következtetésre, hogy „sem vallás, sem etnikai eredet nem képezett akadályt a tisztí kinevezésnél. Az osztrák—magyar hadsereg majdnem az egyetlen volt a háború előtti európai haderők között, amely megnyitotta tisztikarát a zsidók előtt... 1896-ban például a k. u. k. hadsereg 1000 tisztje közül volt... 84 zsidó.”⁶⁴

Ha azonban különválasztjuk a hivatásos és tartalékos tisztek arányát, azt látjuk, hogy a hivatásos tisztek közt a 90-es években 1,2 százalék körül van zsidó, a tartalékosok között viszont 18⁰/₀ fölött.⁶⁵ A tartalékosok száma a továbbiakban enyhén mérséklődik, a hivatásosok száma viszont 1897—1911 között 178-ról 109-re csökken. Fröhling és a magam adatai szerint is ez annak a következménye, hogy az 1870-es években tisztí pályára léptettek száma több, mint kétszerese a korábbi vagy későbbi évtizedek átlagának, vagyis csak 1880 körül haladhatta meg a 2⁰/₀-ot a zsidó hivatásos tisztek aránya. Tehát a tartalékos tisztí intézmény bevezetésétől folyamatosan növekszik a hivatásosok és tartalékosok közötti különbség, az utóbbiak javára. Felesleges bizonygatni, hogy ez fontos eleme volt a két tisztí kategória közti társadalmi differenciának.

A tartalékos tisztíkar szociális összetétele külön tanulmány tárgyát képezhetné, magától értetődően sokkal polgáribb jellegű volt, mint a hivatásosok, viszont az arisztokrata jelleg legerősebb a tartalékos huszártisztek között.

Honvéd és közös tisztíkar a 80-as évek elején

Befejezésül megkísérlem vázlatosan felmérni a két haderő és tisztíjei viszonyát egymáshoz és a társadalomhoz az 1880-as évek elején. A honvédség lassan konszolidálódott, másrészt a magyar társadalom megbarátkozott a kiegészítés rendszerével. Ezáltal lehetővé vált, hogy Szende halála után a szívvel-lélekkel 67-es volt császári tiszt, Ráday Gedeon kerüljön a honvédelmi miniszter posztjára, mikor pedig ő is meghalt, alig ötnegyedévi eredményes tevékenység után, aránylag nem nagy ellenállást kellett legyőzni ahhoz, hogy utóda az addigi államtitkár, Fejérváry tábornok lehessen. Fejérváry nyugdíjba küldte az öreg 48-asokat (Hollán, Máriássy, Ascherman-Vendrei, Dobay) és vezetése alatt a honvédség mind szakmai színvonal, mind császárhűség terén felzárkózott a k. u. k. haderő mellé.

Már a honvédség felállításánál szerepet játszott az a politikai szempont, hogy a hadsereg belső karhatalmi, rendfenntartási feladatait Magyarországon lehetőleg ne a k. u. k. ezredeknek kelljen ellátni, miután az 50-es évek mel-

⁶⁴ *Rothenberg*: The Army of Francis Joseph i. m. 120. — Reálisabban vizsgálja a zsidó tisztek arányát és helyzetét *Deák István*: „Pacesetters of Integration: Jewish Officers in the Habsburg Monarchy” c. előadásában, melyet 1986 májusában tartott egy szimpóziumon a minnesotai egyetem Osztrák Intézetében (sajtó alatt).

⁶⁵ *Militär-Statistisches Jahrbuch für 1894—1911.*

tán gyűlölt Kempen-féle csendőrségét a 60-as években redukálták, majd a kiegyezés után, Erdély kivételével megszüntették. A helyébe lépett csendbiztosi szervezet azonban túlságosan a megyei urak kezében volt, s eléggé független a központi hatalomtól. Ezért 1881—84 között megszervezték a magyar csendőrséget, mely szervezeti és személyügyi téren a honvédelmi minisztériumnak, alkalmazás szempontjából azonban a belügyminisztériumnak volt alárendelve. A szervezésnél lehetőleg mellőzték a 70-es évek betyárromantikás pandúrait, s az addig is működött erdélyi csendőrségre építettek. Ez a centralizáció, s ráadásul a honvédség felhasználása zsandár-feladatokra 67 után még vihart kavart volna, a 80-as évek elején már csak arról folyt a nagy vita: magyaros árvalányhajat viseljen-e a csendőr, mint Szende Béla akarta, vagy k. u. k. kakastollat. A kakastoll győzött.⁶⁶

A csendőrség első tisztikarában nem találunk már 48-as veteránt, 48-as császári tisztet még inkább. A horvát kerületet nem számítva, a csendőr tisztikar 69⁰/₀-a magyar, nagyrészt erdélyi és felvidéki, a magyarok közül 14⁰/₀ székely. 23⁰/₀ német, 2⁰/₀ román, a maradék 6⁰/₀ görög, szerb, zsidó, szlovák, ruszin, lengyel eredetű.⁶⁷

A csendőrtisztek szociális összetételét vizsgálva két végletes, ellentétes vonást tapasztalunk. Közel 40⁰/₀-uk (főleg magyarok) nemes, részben elszegényedett, de jobb családokból is, sőt két-három lecsúszott főnemből is találunk, régi katonáskodó családokból. Másrészt, az első tisztikar 24⁰/₀-át altisztből léptették elő, ami más fegyvernemek tisztikarában ekkor már elképzelhetetlen, ezek viszont nagyrészt németek. Tehát a csendőrség is a szociális mobilitás csatornáira tartozik. Szűcs Mihály háromszéki székely kisparaszt fia 10 évig volt csendőr-altiszt Erdélyben, majd 1881-ben elvégezte a Ludovikát, s végül ezredesi rangban a szegedi csendőrkerület parancsnoka lett. Nemességet nem kapott, meg sem nősült. Mátékovics Lajos Szolnok megyei parasztfiú mint honvédörzermester került a Ludovika előkészítő tanfolyamára, majd a csendőrség megszervezésekor oda osztották be. Szintén ezredes, a debreceni csendőrkerület parancsnoka lett: nemességet ő sem kért. (Itt említem meg, hogy az általam ismert legmagasabb rangot elért parasztfiú a dualizmus korában az Erdélyből származó, Nagy-Küküllő megyéből való német Johann Fernengel k. u. k. altábornagy).

A honvédség fejlődése sajátos eredményre vezetett. A 48-as magyar közvélemény és politikai pártok, joggal érezve, hogy részük volt a honvédség és a Ludovika kiharcolásában, felhagyva a korábbi gúnyolódással, rokonszenvvel támogatták a 80-as évek honvédségét. Ennek fejében fokozottan kimutatták ellenszenvüket a közös tisztikar iránt, megfordult a magyar társadalom értékrendje. S bár az igazi politikai differenciák Bécs és Budapest között ekkor, a 80-as évek első felében csekélyebbek, mint valaha, s a két tisztikar között nem került sor közvetlen nézeteltérésekre, a közös tisztikar számos tagjának ideges, feszült érzékenysége ezzel is magyarázható. Igaz, az ellenzék, ha nem is gondolt komolyan az Ausztriától való elszakadásra, presztízs-okokból kívánatosnak tartotta volna más nemzeti követelések között a honvédségnek külön magyar haderővé fejlesztését. A Monarchia hadvezetése azonban ezeket a kifejezetten presztízs-jellegű zászló és árvalányhaj-követeléseket tévesen, burkolt függetlenségi törekvéseknek fogta fel. A jelen politikáját

⁶⁶ Franz Neubauer: Die Gendarmerie in Österreich 1849—1924. Wien 1925. — Preszly Loránd: A csendőrség úttörői. Bp. 1926.

⁶⁷ Preszly i. m. alapján.

akkor is túlzottan befolyásolták a múlt eseményei, mind a nép, mind urai ifjúkori impressziói.

Igy történéhetett meg, hogy elszaporodtak a politikai párbajok és „katonai brutalitások”. Mikor Bartha Miklós, a kolozsvári „Ellenzék” szerkesztője 1880 novemberében megírta, hogy Edmund Dienstl főhadnagy, egy Szombathelyen született tipikus német Soldatenkind milyen durván bánik az egyéves önkéntesekkel, „magyar kutyáknak” titulálja őket stb. Dienstl párbajra hívta Barthát, s mikor utóbbi megtagadta az „elégtételt” Dienstl egy ugyancsak német tisztársa kíséretében „berontott az „Ellenzék” szerkesztőségébe, ott a fegyvertelen Bartha Miklóst éles kardokkal összekaszabolták, s félholtan hagyták a szerkesztőségben.”⁶⁸

Bartha jobbkeze béna maradt, Kolozsvárt katonákkal kellett feloszlatni a tüntetéseket, az Országházban viharos interpellációk követték egymást — Dienstlt pedig áthelyezték, 7 havi fogságra ítélték, amit Ferenc József kegyelemből elengedett, minősítésére pedig rávezették: „becsületérzéke igen fejlett, szilárd jellem.”

Sorolhatnám a hasonló eseteket: Győrben az utcán vágtak le egy civilt, Seemann ezredes Egerben egy katonai ünnepély zászlói közt megpillantva egy magyar zászlót, „Herunter mit den Fetzen” (le azzal a ronggyal) kiáltással vétette le.⁶⁹

A két ország, két hadsereg dualizmusát azonban az ilyen kitörések sem tudták megigatni.

Tibor Hajdu: Social Position, composition and prestige of the Hungarian officers' corps before and after the Austro—Hungarian Compromise (1850—1883)

The study concentrates on the process in the course of which the job of the army-officer (one of the most important and most fashionable professions in Hungary just as much as in other countries during feudal times) is gradually losing its reputation in comparison with other careers. The abyss of this process arrives during the years following the 1848 war of independence and the Austro—Hungarian Compromise in 1867. One reason explaining this phenomenon is that with the loss of independence there was no Hungarian army any more, the other explanation: the upper and middle layers of the dissolving nobility gave up this privileged career, and most of the poorer nobility was anti-Habsburg-minded. During the decades around 1848 it was mainly members of the part of lower nobility traditionally loyal to the Habsburgs who got into this career.

In other countries it was the bourgeoisie and/or the rising peasantry that filled in the vacant positions. In Hungary, however, the bourgeoisie was small in number, overwhelmingly German in origin and the peasantry was totally excluded from social mobility even after the liberation of the serfs. Therefore, although quite a great number of new officers got into the Habsburg army from pre-1867 Hungary, no more than one third of them were Hungarians — mainly cavalry-officers of lower nobility-origin — with the majority being German, Croatian and Serb.

After 1867 the Andrassy-government succeeded in establishing the „honvédség”, a second-class (e. g. without artillery) military force with Hungarian language of command, but this new institution had achieved some social prestige only by the early 1880s. This, in course, led to tensions between the the traditional “K. u. K.” officers' corps and the Hungarian society. The study describes the social and national composition of the officers' corps with the help of numerous tables and calculations, making comparisons, wherever possible, with its Prussian and Austrian counterparts.

⁶⁸ Szatmári Mór: Húsz esztendő parlamenti viharai. Bp. 1928. 11. — Dienstl minősítési lapja a bécsi Kriegsarchivban

⁶⁹ Szatmári i. m. 11—12.

Т. Хайду: Общественное положение, состав и престиж венгерского офицерства до и после соглашения (1850—1883 гг.)

Статья прежде всего освещает процесс, в течение которого офицерство, подобно другим странам и в феодальной Венгрии раньше тоже являлось одним из самых значительных и самых желаемых профессий, в течение рассматриваемого процесса было отодвинуто на задний план по сравнению с другими профессиями. Это явление дошло до самого низкого уровня в годы освободительной борьбы 1848 года и после соглашений 1867 года. Одной из причин этого явления была следующая: так как Венгрия потеряла свою независимость не стала и венгерской национальной армии. А с другой стороны в результате разложения дворянского общества, прежде всего аристократы и средний слой дворянства отвернулись от этой раньше привилегированной дворянской профессии; а более бедные слои дворян в значительной степени были антигабсбургски настроены. Таким образом спустя 1848 года карьеру офицера выбрали выходцы из части малоземельных дворян, являющимися главным образом традиционными сторонниками Габсбургов («лабанцы»).

В других странах буржуазии и поднимающемся крестьянство заполнили позиции, оказавшиеся незанятыми в результате распада дворянства; а в то же время в Венгрии буржуазия была малочисленна и большей частью немецкая, а крестьянство, несмотря на освобождения от крепостничества, до такой степени было исключено из общественной мобильности, что не смогли играть такую роль. В силу всего этого — хотя число пополнения офицерства армии Габсбургов из Венгрии было значительное до 1867 года, — не больше одной трети тех была венгерская (главным образом мелкопоместные дворяне — гусарские офицеры), а большинство из немцев и хорвато-сербов Венгрии.

После 1867 года правительство Андраши достигло формирования армии «гонведов», которая неимевшая артиллерию, явилась восторженной; но её офицеры, владеющие венгерским служебным языком, только к началу 80-х годов начали обладать общественным престижем. А это обстоятельство вызвало напряженность между традиционным офицерством к.у.к. (имп. и корол.) и венгерским обществом. К статье прибавляются несколько таблиц, при помощи которых автор показывает социально-национальный состав офицерства, по возможности сравнивая его с прусским и австрийским офицерскими составами.